

66487

ІН ЛОТОЦЬКИЙ

12794

РОКСОЛЯНА

В-ВО „СВІТ ДИТИНИ“

„ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА“

Виходить від 1 січня 1934 щомісячними книжечками
в об'ємі 3-5 аркушів друку, ц. в. 48-80 стор.

На зміст цих книжечок складаються:
байки, казки, історичні оповідання,
описи з життя звірят, мандрівничі
пригоди сміховинки і сценічні кар-
тини — оригінальні українські та
переклади і переспіви з чужих мов.

Будуть теж окремі книжечки присвячені історії та
географії Рідного Краю.

ВСІ КНИЖЕЧКИ ОБИЛЬНО ІЛЮСТРОВАНІ.

Умови передплати:

Цілорічна на 12 книжечок 5 зл.

Піврічна » 6 » 3 «

Квартальна на 3 » 1.50

Для Чехословаччини 25 корон; для Румунії 200 леїв;
для Америки і Канади 1.50 доляра.

Замовлення посилати на адресу:

ВИДАВНИЦТВО «СВІТ ДИТИНИ»

Львів, вул. Зіморовича, 3.

Чековеkonto ПКО. Львів, ч. 503.330.

Чековеkonto ПКО. Прага, ч. 79.575.

24 70
ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА

КНИЖЕЧКА: 176.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

РОКСОЛЯНА

Історичне оповідання з XVI століття.

Образки
МИХАЙЛА ФАРТУХА.

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА: «СВІТ ДИТИНИ»
1936.

111189
K —

1162-4415-44.2

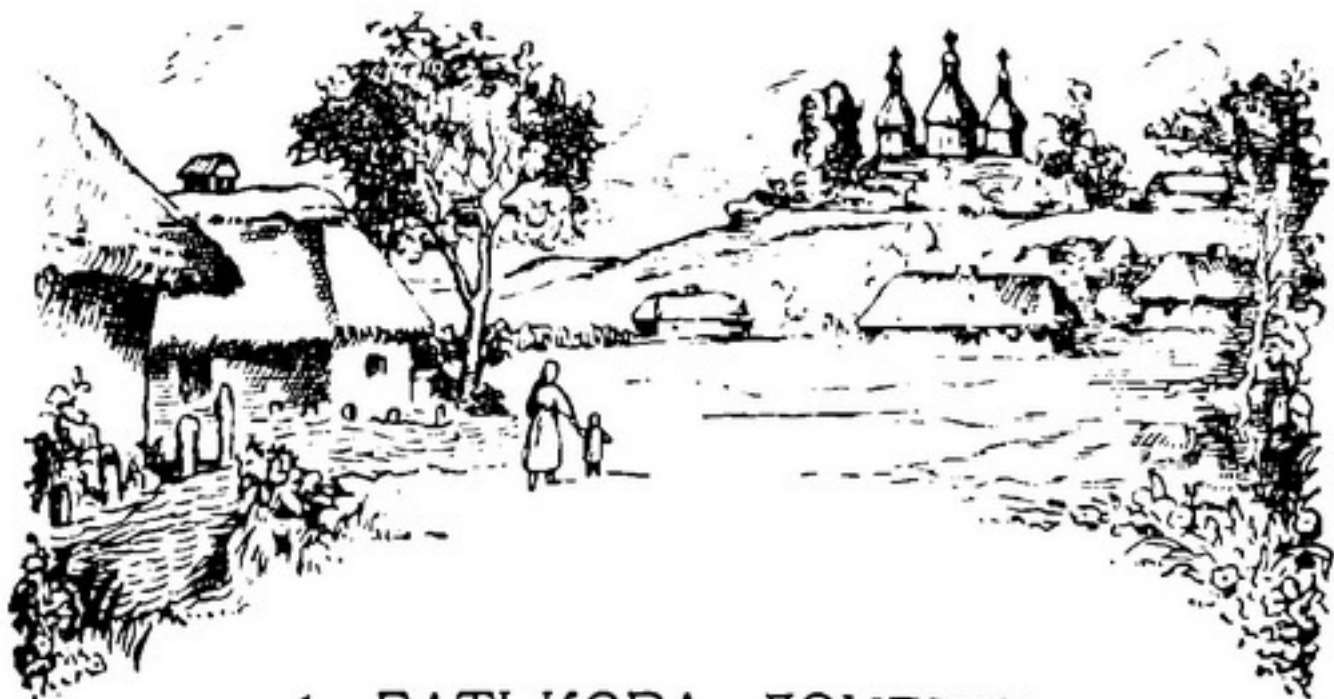
2

Центральна
наукова бібліотека
АН УРСР
Акц. № 197
№ 22 1066-4

07 р.

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

1. БАТЬКОВА ДОНЕЧКА.

Трьома банями, та золотими хрестами на них, блистала з посеред верховіття старезних лип деревяна церковця на горі Єрусалимі¹⁾. Понизче стояв невеличкий парохіяльний дім, покритий солом'яною стріхою. Перед домом росли кущі калини, вкриті тепер китицями білого цвіття. На грядках цвили всілякі квітки. Плекала їх сама пані-матка Варвара з Залуцьких Лісовська.

Край воріт біліла дрібним цвітом бузина, а обоч воріт теж білим цвітом рясніли два стрункі дерева орябини.

Цеж уже четвер, перед Зеленими Святами, які в 1509 р. припали на день 27 травня.

Пан-отець Андрій Лісовський ходить по-під липою з молитовником у руках та читає ранішні молитви. Струнка його постать повагом посувається стежкою. Довгу, русяву

бороду розвіває ранішній легіт. У саді весело щебечуть пташки, а з ліса несеться голосне кукання зазулі. Та о. Андрій мов не чує цього, він увесь потонув у молитві.

Тут підбігла до нього мала може восьмилітня русява дівчинка. Поцілувала пан-отця в руку та привіталася:

— Добридень, таточку!

— Добридень і тобі, Лесю! — відповів пан-отець та ще й погладив донечку по ясних кучериках.

— Таточку, може вам треба що купити, бо мамця посилають мене до міста.

— Ні, Лесю, не треба мені нічого! — відповів пан-отець. — Або стривай, купиш кадила²⁾ до церкви, бо вже мені все вийшло. А не купуй ніде тільки в Скроцького! В нього завжди найкраще кадило. Торік купив я був на пробу в Оришки Біленької, то було гірше. Очевидно, вона не винувата цьому — таке продав їй вірменин³⁾, а вона бідна на кадилі не знається. Не те Скроцький; він добре знається на кадилі й будь-якого не купить.

— Добре таточку, піду до Скроцького! — сказала Леся та поцілувала знову батька в руку й побігла в хату.

Батько глядів у слід за донечкою й думав:

— Шкода, що вона не хлопець. Талановита й цікава до книжки! Колиб була хлоп-

цем могла б вийти високо, може б і в єпископи. А так — перед дівчиною світ замкнений.

І думав даліше:

— Добре, що є й син. Павлик, як Бог дозволить, обійме парохію по мені. Коби тільки ріс здоров і таланом у Лесю вдався.

А синкові о. Андрія, Павликові, ще лиш четверта весна всміхається.

Рід Лісовських парохував при церкві св. Миколая на Бабинцях⁴⁾ уже від непамятних часів. В родині Лісовських зберігалася традиція⁵⁾, що Лісовські були при цій церкві священиками ще за княжих часів. Батько о. Андрія, о. Степан згадував не раз синові, що в його батька, о. Іляріона, була навіть грамота, та при пожарі парохіяльного дому згоріла. В тій грамоті було сказано, що цю парохію надав одному з Лісовських боярин Рогатинський, власник Рогатина, ще за короля Данила⁶⁾. Та якби воно не було, досить, що парохія на Бабинцях, передмісті Рогатина, переходила від непамятних часів із батька на сина. Завжди одного з синів, звичайно найбільш талановитого, підучував сам батько на священика.

І о. Андрій уже відтепер думав про те, що парохію передасть Павликові. Був у нього старший син Володко, але помер. Любив о. Андрій усі свої діти, та найбільше таки Лесю за її розум і пильність.

Як Леся увійшла в хату, о. Андрій замкнув молитовник і подався на подвіря до обори. Там уже наймичка Гаська доїла корови, а наймит Юрко накладав паші за ясла. Найшов тут усе в порядку й подався до стайні. Там старий Федь чистив коні згреблом.

— А скажіть-но Федю, Юркові, хай викине гній і дасть свіжу підстілку під коні — сказав о. Андрій.

— О, дочекався б я цього! Хай він уже коров пильнує. Я вже сам і гній викину тай і підстілку дам свіжу, панотченьку! — відповів старий наймит не перериваючи роботи.

Втім на подвірі загавкав Рябко. В воротах показався високий, худий чернець у чорній рясі та в клобуці⁷⁾ з високою патерицею⁸⁾ в руці.

О. Андрій подався на стрічу гостеві.

— Слава Ісусу Христу! — привітався чернець.

— Слава на віки, преподобний о. ігумене! — відповів на привіт о. Андрій. Вітайте, вітайте, давненько вже в нас не гостили.

— О, давно! Не знаю, чи тиждень уже минув, як був у вас?

— А бачите, о. Анастазіє, не тямите вже навіть коли!

— Ні, тямлю! Стривайте сьогодні четвер, Симеона преподобного. Так, то я був у вас минулої середи на св. Теодора.

У воротах показався високий, худий чернець...

— Тож бачите, вчора минув тиждень! — говорив о. Андрій. — Будь ласка в хату!

— О, ні о. Андрею, не турбуйтеся. Я, бачите, весь час у мурах, так краще підемо під вашу кріслату липу. А я сьогодні до вас із проханням. Минулого разу бачив я в вас учительное євангеліє⁹). Чи не були б ласкаві визичити мені його на якийсь час? Я дам чернечій братії його переписати та зверну вам ціле й неушкоджене.

— Алеж добре, о. ігумене! Тільки бачите, таки мусите йти в хату, бо я під липою книжок не держу! — сказав о. Андрій.

— Ах, правда! — усміхнувся легко о. ігумен. І обидва подалися до хати. Тут о. Андрій добув із полички книгу, списану старанно полууставом¹⁰).

— Перепишуть черці — говорив втішений ігумен монастиря Преч. Діви в Рогатині. А чернець Олимпій прикрасить його заставками, ініціялами та мініятурами¹¹).

— Моє скромне! Не має ні заставок, ні мініятур. Почав його переписувати ще мій покійний батько, хай із Богом спочиває, а я докінчив. Ні в батька, ані в мене не було хисту ні часу, щоб прикрасити це євангеліє визерунками.

Ігумен поготорив ще трохи про всячину, а потім загорнув позичену книжку в платок

і розпрощався з парохом. Опісля повагом, постукуючи патерицею, подався в Рогатин, до монастиря, що стояв у самому ринку й пишався гарною мурованою церквою.¹²⁾

Тимчасом і Леся вернулася з міста. Як о. ігумен вийшов — вона прийшла до батька й сказала:

— Таточку, ось кадило! Пан Скроцький казав, що подорожіло, однак не взяв більше, як татко дали. Казав: „Хай решта йде на Боже“!

— Добре! Подякую йому при стрічі. Побіжи ще, Лесю, до дяка Павла Окрепкого й скажи, що маємо похорон.

В цій самій хвилині паламар задзвонив. О. Андрій перехрестився тричі, а за ним і Леся.

— Хай з Богом спочиває! Довго бідний Онисим нездужав, намучився ще — говорив о. Андрій до себе.

Леся зараз побігла в ворота та вулицею до дяка, що жив доволі далеко від прихідства.

Як Леся увійшла в хату, дяк сидів за столом і снідав.

— Слава Ісусу Христу! — привітала Леся дяка.

— Слава на віки Богу святому! А панна Леся до нас! — говорив дяк обтираючи рукою вуси.

— Так! Сьогодні буде похорон. Помер Онисим Червінський — сказала Леся.

— Хай з Богом спочиває! Скінчилася його мука, бо хорував трохи не рік. Іду зараз, панно! — говорив дяк, встаючи зза стола.

— А Гануся дома? — спиталася Леся.

— Дома, дома, а деж булаб — відповів дяк. — Вона певно в саді, або на леваді.

— То я побіжу до неї! — сказала Леся й вибігла з хати. Дяк тимчасом зняв із грядки¹³⁾ над постіллю зелену капоту й синю свиту з вильотами та став зодягатися й закликав:

— Насте, гей Насте!

— А що? — обізвався жіночий голос із пекарні.

— Подай-но мені пояс!

— Є в скрині! — відповів цей самий голос.

— Я знаю, що в скрині, та ти замкнула скриню на ключ — відповів дяк.

Увійшла в хату нестара ще жінка середнього росту. Підійшла до гарно-різьбленої старосвітської скрині, отворила її, підняла віко й добула зо скрині темночервоний пояс, перетиканий золотом, з золотими тороками.

— Куди йдеш? — спиталася.

— На приходство! Маємо сьогодні похорон.

— А то вже певно той бідний Онисим помер?

— Егеж, він!

— То панна Леся по тебе приходила? — спиталася ще дячиха.

— Егеж! — відповів дяк.

— Вона була в пекарні й питалася за Ганусею — говорила дячиха.

— Вони з Ганусею дружать — завважив дяк оперізуючись поясом.

— А так! — притакнула дячиха. — Добра паннунця, не гордить нашими дітьми.

— А чого має гордити? Або то Окрепкі що, не дяки з дяків? Лісовські тут попують із діда прадіда, а Окрепкі дякують. Подай, Насте, шапку й палицю!

Дячиха подала високу боброву шапку з синім дном і палицю зо срібною галкою.

— Колиб хто питав за мною, то скажи, що я на прихідстві — сказав ще дяк на відхідньому. Він знав, що ніхто не питатиме за ним, але сказав так, щоб додати собі поваги. За порогом наложив шапку на голову й повагом, постукуючи палицею, йшов вулицею на прихідство. А Леся з Ганусею ходили в квітнику проміж квітами й розмовляли поважно мов старі:

— Чим би ти хотіла бути, Ганусю, як виростеш? — питає Леся.

— А чиж я можу щось хотіти? — відповіла Гануся. — От, хіба тільки можу бажати собі, щоб не мусіла віддаватися за панщиняка.¹⁴⁾

— Е, про це й не думай! Тиж міщанка, то найдеш собі міщанина. Але я не те мала

на думці. Ось гляджу на твій квітник та й думаю: добре то бути великою панею, княгинею чи королевою. Мати багато квітників із всякими квітами й ходити проміж ними та втішатися їх красою. Знаєш, мої бабуня, що цього року в зимі померли, оповідали мені казки. Я любила слухати тих казок, де бідна дівчина стає князівною, чи царівною. З'являється лицар, короленко чи царенко й бере собі бідну дівчину за жінку...

— Е, Лесю, воно тільки в казках таке можливе! — відповіла Гануся, що була від Лесі двома роками старша.

— А вжеж, що тільки в казках, але то так приємно думати про це.

Погуторили ще трохи обидві подруги й розпращалися. Гануся нарвала ще Лесі китичку квітів і Леся побігла до дому.

Дома Лесин батько ще говорив із дяком. Як дяк відійшов покликав батько Лесю в свою „канцелярію“.

— Будемо трохи вчитися, донечко!

А в Лесі сині оченятка засвітилися, бо дуже вона любила науку.

— Насамперед закон Божий! — говорив батько. — Про що то ми, Лесю, востаннє вчилися зо св. Письма?

— Про Естир! — відповіла Леся й дзвінко та плавно оповідала про долю жидівської

Будемо трохи вчитися, донечко...

дівчини-сироти на чужині, що стала жінкою перського царя Асуіра, та як вона вирядувала жидів від переслідувань і знущань царського любимця Амана.

Оповіла все Леся й нараз спиталася:

— Таточку, чи було більше таких жінок, що зо звичайних дівчат стали королевими, чи царицями?

— Були, Лесю! — відповів батько. — Ось, так дуже давно тому, жила в Асирії¹⁾ молода жінка Семіраміс.¹⁶⁾ Її побачив цар Асирії Нінос раз при облозі міста Бактри¹⁷⁾ — та сподобав собі її й узяв за жінку. По його смерті Семіраміс правила державою, вела війни й будувала міста. А вже найкраще розбудувала столицю своєї держави, місто Вавилон.¹⁸⁾ У тому місті була славна вежа, що про неї ти вже вчилася в св. Письмі, а Семіраміс веліла збудувати й засадити славні звисні городи¹⁹⁾. То були, Лесю, городи на високих стовпах й знималися ступенями щораз вище.

І в нас була княгиня, що з бідної селянської дівчини стала славною княгинею й сама правила державою...

— О, я знаю, таточку! Це княгиня Ольга! То значить, таточку, що звичайна дівчина може стати княгинею чи королевою. А Гануся Окрепка каже, що щось таке можливе тільки в казках — сказала Леся й так якось гля-

нула на батька, що батько подумав: „Що за думки снуються в цій малій головці? Зле як такими гадками заповнюватиме голову, придуть розчарування!“ — й тому сказав Лесі:

— Так, Лесю, давним-давно воно було можливе, а тепер справді, що хіба тільки в казках діється таке.

Леся посумніла та батько заговорив:

— Тепер, Лесю, табличка множення. І Леся мов забула про попереднє та сміло відповідала на батькові питання, не помиляючись ні разу.

По науці сказав батько:

— Тепер, спічни собі, чи як хочеш — побігай! І Леся побігла знову в квітник. Ходила там проміж квіти й думала про Семірамідині звисні городи, повні пишних квітів. Ходила проміж квіти, аж поки мати не закликала її на обід.

2. НАПАД НА РОГАТИН.

Весело пройшли для Лесі Зелені Свята. Мило згадує їх ще й досі, хоч те вже літо. Воно й не диво, бож Леся вперше, враз із меншими дівчатами, виводила тоді гагілок²⁰). На Великдень не виводили гагілок, бо всі три дні падав дощ, а на Провідну Неділю мати не пустила Лесі з хати, бо була перестудилася.

Давнішими роками Леся не виводила ще гагілок, а що найбільше, коли дівчата виводили „Жучка“ то брали її на руки й вона ходила по їх сплетених руках немов по мості. А цих Зелених Свят уже сама виводила гагілки з меншими дівчатками.

Ходить Леся по садочку, й на гору Єрусалим та на цвинтар біля церкви споглядає, й пригадує ці такі радісні для неї Зелені Свята.

Нараз чує: заторохкотіли вози на дорозі. Леся зацікавлена побігла туди. Бачить, нечечка стоїть на воротах та розмовляє з кимось.

— Ах, то пан Скроцький, що вчора ранесенько виїхав був трьома возами за купном до Львова. І вже вернувся?! — подумала здивована Леся. Долітають до неї слова п. Скроцького:

— Доїхали ми тільки під Старе Село²¹⁾ тай мусіли завертати — така сила війська обложила Львів і снується довкола нього.

— То кажете, господар Богдан²²⁾ облягає Львів?! — питається пані-матка.

— Егеж, господар Богдан. Він уже двічі посилав сватів до Кракова, бо сватав дочку короля Жигмонта, Єлисавету.²³⁾ Однак королівна не подала рушників, бо не сподобався їй тому, що він сліпий на одне око. Та Богдан сказав собі: „Не хочеш по доброму, то візьму тебе силою“. Зібрав свої війська, на-

брав ще й багато добровольців, навіть турків і татар, тай рушив походом на Польщу. Тому три тижні облягав Камянець. Та де Камянець²⁴⁾ йому здобути! Та ще такій збиранині. Потім пішли на Галич; але й Галича²⁵⁾ не здобули. На передодні „Положення риз Пресв. Богородиці“, в неділю, підійшов господар під Львів...

— Ой, та де йому Львів здобути! Як Галича не здобув, то Львів також не дасться.

— Та вже, кажуть, таки думає завертати, бо Львів не тільки відпирає всі наступи, а ще й вилазками²⁶⁾ наробив чимало шкоди молдавському воєводі. Як я почув про облогу Львова, то подумв собі: „Нема що, Грицю, завертай коні назад до дому“!

— Та молдавани²⁷⁾ православні, то вам можеб нічого не зробили.

— Молдавани православні, правда, але, як є нагода пограбувати, то грабують тебе, хоч ти й православний. А крім цього є в господаря й турки, а навіть татари, хоч є й наші зпід Черновець,²⁸⁾ а деякі таки відсіля.

— То, кажете, вже відступають зпід Львова? Коби хоч Рогатин оминули, бо Рогатин не видержить їх напору.

— О, певно що ні! Й залога невеличка й гострокіл уже старий; вже відай чи не століт йому. Ще мабуть як будувався Рогатин, то відтоді стоїть. ~~Не видержавби напору такої~~

Роксоляна

Центрально-наукова

2

БІБЛІОТЕКА АН УРСР

К. № 66487

галайстри. Оставайте здорові, пані-матко! Треба їхати, бо в крамниці сама жінка, а в хаті малі діти.

І вози, наладовані товаром, покотилися даліше в місто. Пані-матка також пішла в хату переповісти все пан-отцеві.

То було в середу 4 липня, а в п'ятницю рано показалися під Рогатином перші відділи молдавського воєводи. В Рогатині й на передмістях настала тривога. Місто було так якби безборонне. Незабаром появилися й головні війська та стали оточити Рогатин з трьох сторін.

Власники Рогатина, брати Рафаїл і Петро Ходецькі²⁹⁾, довго радилися: що діяти? Петро був спершу за тим, щоби боронитися, та вкінці сказав:

— Твоя правда, пане-брате, ми не всілі опертися цій навалі!

А тут прийшов управитель дібр Ходецьких і сповістив, що коло львівських воріт появилася молдавськми парламентар і хоче говорити з панами Ходецькими.

— Нема що, — сказав Рафаїл Ходецький — треба йти переговорювати. — Узав шапку на голову, припоясав шаблю й подався з двора. Коли вже виходив з воріт свого двора, заступили йому дорогу висланники жидівського кагалу.³⁰⁾ Ішов сам рабін³¹⁾ Гедайлі з прибічниками. Всі були в святочних одягах.

Висланники жидівського кагалу перед Ходецьким.

— О, пане ласкавий, пане милосердний! — почав рабін Гедаїлі — ми прийшли просити, — ні, благати тебе — щоб ти не дав Рогатина на поталу ворогові. Оборони нас! Ми зложимо на оборону все срібло та золото, яке маємо.

— Запізно, жиди, зголошуєтеся з золотом на оборону. Ми не всилі оборонитись! Замало в нас зброї, замало куль і пороху, а й гострокіл не видержить напору.

— Ай-вай, ай-вай! — зарепетували жиди всі нараз. Рятуйте місто, рятуйте нас, пане вельможний!

— Кажу-ж вам, що ми не всилі оборонитися! Хіба коли зажадають окупу, прийму ваше золото на окуп.

— Дамо, дамо, ласкавий пане, кільки на нас припаде! — обіцяв рабін.

— Добре! — відповів пан Рафаїл. — Я саме йду на переговори з господарем.

Жиди відійшли, а пан Ходецький подався до львівських воріт.³²⁾

Вийшов із вартовими за ворота, станув перед місцем де спускалося перекидний міст. Міст очевидно був піднятий. По другому боці глибокого рова стояв парляментар молдавського господаря.

— Я, Рафаїл Ходецький, каштелян³⁴⁾ рогатинського замку. Чого бажає собі ваш господар? — спитав пан Ходецький.

— Великий господар, Богдан III, не має ніяких ворожих замірів. Хоче тільки, щоб ви добровільно відчинили ворота в город і погостили його славне військо.

— Я дуже радо вчинив би це, тільки ж вашого війська забагато. Ми не будемо в змозі погостити всього вашого війська. Зважте, що тепер перед жнивнами, передновок.

— Я вже все сказав, що мені поручив великий господар. Більше сам не можу говорити.

— То будь ласка, переказати мою відповідь господареві й zarazом прохання: нехай назначить окуп, а коли буде можливий, я постараюся зібрати його.

— Добре! — відповів парламентар — передам усі ваші слова вірно моему господареві. Сказавши це — віддалився. Пан Рафаїл післав тимчасом драба³⁴⁾ по брата Петра та по бурмістра, лавників і райців.³⁵⁾

Тимчасом вернувся парламентар і заявив:

— Великий господар заявляє, що не прийшов до Рогатина як ворог, тільки як гість, тож не може бути мови про окуп. Ми жадаємо тільки приятної гостини, більше нічого. Великий господар заявляє zarazом ласкаво, що не впровадить усіх військ у город, тільки своїх молдаван; татари, турки й Русь остануть поза укріпленнями міста.

— Я сам не можу дати відповіді! Я післав за бурмістром і лавниками. Нараджуся з ними й тоді дам відповідь — сказав Рафаїл Ходецький.

— Я жду! — відповів парламентар.

Небаром надійшов Петро Ходецький із бурмістром Іваном Дернесом та з лавниками і райцями.

Рафаїл Ходецький переповів їм, чого жадає воєвода Богдан і що він йому відповів.

— А що ви, пане бурмістре, й ви панове лавники та райці, на це? Чи маємо не впустити і боронитися, чи впустити й погостити їх?

На це відповів бурмістер.

— Боронитися ми не в силі. Нема іншої ради, тільки впустити їх у Рогатин. Сяк чи так, ми у їх ласці. А як впустимо та погостимо, може й не грабуватимуть міста.

— Не йму я віри молдаванам! — сказав лавник Петро Назаревич — вони віроломні.

— І я не йму їм віри — сказав Петро Ходецький. — Крім цього я певний, що господар схоче пімститися на нашій родині, за те, що наш брат Отто, староста галицький, дав йому під Галичем доброго прочухана. А всеж таки й я не бачу іншого виходу, тільки впустити їх.

По короткій нараді рішили відчинити

ворота військам господаря. Таку відповідь дав Рафаїл Ходецький, що виступав як каштелян замку, парламентареві,

І небаром загреміли в молдавському таборі літаври, засурмили сурми. Військо уставлялося в полки й рушило до міста. При львівських воротах стояв бурмістер Дернес і Рафаїл Ходецький та лавники й райці.³⁶⁾ Всі в святочних одягах. Бурмістер з ланцюгом на шиї. На ланцюзі звисав герб Рогатина: оленячий ріг і латинська буква **R.**³⁷⁾

Так дожидали непрошених гостей. Воротовар відчинив львівські ворота та спустив перекидний міст. Ось уже надїхав господар Богдан III. у дорогій цвітистій одежі з княжою короною на голові та зо скиптром у руці. Під ним гарний, арабський кінь, білий, як молоко. Біля нього, теж на конях, почот³⁸⁾.

Виступив пан Рафаїл Ходецький і повітав його латинською орацією,³⁹⁾ а лавник Юрко Криворучка переповів цю орацію по українськи. Зробили це тому, бо знали, що господар Богдан крім молдавської мови найкраще розуміє українську й у цій мові урядувала його канцелярія.

Господар на привіти сказав тільки:

— Дякую! — та стягнувши коневі вудила віхав на міст.

Рафаїл Ходецький запросив господаря

Волоський господар Богдан III.

в свій двір, що пишався у самій середині міста. Господар Богдан забрав туди зо собою й увесь почот.

— Не гнівайтесь, пане каштеляне — сказав він з усмішкою — та я ніколи не розлучаюся з моєю дружиною; ми так, як би одно тіло.

І пани Ходецькі, хотіли чи не хотіли, му- сіли гостити всіх. Заставили столи в гостин- ній світлиці. Гості їли, пили й веселилися, а під кінець господар Богдан підвівся зо стільця та сказав:

— Ви обидва, панове Ходецькі, й уся ваша сімя та служба — мої бранці, а все ва- ше рухоме майно — також моє! Вяжіть їх! — дав приказ своїм.

Петро Ходецький кинувся був до шаблі, та не дали йому її навіть добути. Зв'язали його й поклали долі побіч брата Рафаїла, та їх старенької матери. Служба теж не боро- нилася.

— А тепер до костела й до церков та до біжниць! Там переховується для вас га- рач¹⁰⁾ — сказав господар і вийшов із почотом, лишивши при бранцях варту. Подалися на- самперед до костела та на латинське прихід- ство, потім до церкви Преч. Діви. Коли го- сподар зажадав в ігумена Анастазія, щоб видав усі гроші та золоту посуду, то ігумен сказав із обуренням:

— Та ж ви православні, як і ми?

— Тимбільше не повинні ви нам, право-

славним, відмовити гостинців! Золоті чаші я зложу на хвалу Божу в моїй церкві, в столиці. Так само пограбили молдавани й жидівську божницю.

В усьому місті був плач і нарікання, бо скрізь молдавани грабували доми та брали людей у полон.

Леся була тоді в Скроцьких. Зайшла ще рано туди й уже там лишилася. Боялася виходити.

Дім Скроцьких був неподалик від валу, що тягнувся вздовж потока Бабинки, від галицької брами, саме в місці, де вал скручував на право до львівських воріт.

Вся родина Скроцьких: батько, мати й донечка Галина, два сини, Яким і Петрусь, та й Леся Лісовська, коли почули від наймички Оришки, що молдовани грабують усе й в'язуть людей і беруть у полон, скрилися були в погребі. Та це не допомгло; найшли їх там та пов'язали.

Було вже геть із полудня, як молдавани підпалили Рогатин із усіх сторін і вийшли з міста, забравши сливе все населення в полон.

Місто горіло. Як молдавани вийшли, ті міщани, що їм удалось скритися, виходили з криївок і почали гасити пожежу. Врятувалися всі ті, що були сховані в підземній казаматі⁴¹⁾ коло краківських воріт. Із будівель

вдалося врятувати тільки міську церкву та костел і частинно церкву святого Духа,⁴²⁾ за Гнилою Липою. Стояла вона ще від часів князя Ярослава Осмомисла. Її рятувати було лекше, бо близько була ріка й величезний став.⁴³⁾ Та всеж таки дах і бані згоріли; остались тільки дубові стіни. Крім цих домів божих з багатого торговельного міста не лишилося ніщо. Все чорніло згарищами. Довго потім Рогатин тямив гостину молдавського господаря Богдана III і довго не міг прийти до себе.

3. МАЛА БРАНКА.

Таксамо спліндрували турки з татарами й передмістя Рогатина та найблизчі села. Тільки кут, де стояло прихідство церкви св. Миколи й сама церква, остав цілий. Там стояли добровольці-українці й вони не грабили ні церкви, ні людей, тай нікого не забрали в полон.

— Ми пішли з воєводою — говорив їх старшина, Клим Никифорук до о. Андрея — бо обіцяв, що визволить Покуття й інші воєвідства, де живуть православні. Та бачу, що ми завелися. Замість свободи — його військо несе нам руїну й неволю.

— Молдавани й волохи віроломні! — ска-

зав о. Андрій. Скоріше можна няти віру музулманам, як їм — хоч вони христіяни.

Пані-матка дуже трівожилася Лесею й як тільки молдавани вийшли з Рогатина, пішла в місто шукати дочки. Та даремно. На місці, де стояв дім Скроцьких, були тільки згарища, не було ні живої душі. Пані-матка ходила проміж згарища Рогатина та питалася в стрічних людей, що тепер то тут, то там показувалися, чи не бачили малої, білявої дівчини.

Нещасна мати вернулася знову на згарища дому Скроцьких. Ходила там і кликала мов божевільна:

— Лесю, Лесечко моя, де ти?! Обізвися!

Але дарма, тільки відгук з недалекого ліса приносив назад її власні слова. Аж побачила розбиті двері до пивниці. Зійшла туди. І нараз аж руки заломила. На землі лежав Лесин мережаний платок. Підняла й поцілувала його: це була одинока пам'ятка по її Лесі. Прибита подалася до дому. Зрозуміла, що Лесю взяли разом зо Скроцькими у полон.

А бідна Леся тимчасом їхала звязана на молдавській мажі⁴⁴) на зустріч неznаній долі. Хлипала тихо та лебеділа:

— Мамо, мамо, тату, Павлику — вже вас ніколи, ніколи не побачу!

На мажі, побіч Лесі, помістили ще три дівчини: Марусю Біленьку та дві старші: чо-

тирнацятилітню Оленку Панкевичівну й шіснацятилітню Галину Скроцьку. Крім цього попри мажу йшли чотири молодиці: Катря Бойкевичка і дві польки, Ядвига Сікорська та Ванда Глінська, й жидівка Рухля, жінка рабіна Гедайля. Купця Скроцького гнали окремо разом із іншими мужчинами, а його жінку й інших дітей теж окремо.

Господар велів йти походом на Підгайці, Бучач, а звідси на Ягольницю, Тлусте, до Заліщик. Однак не задержувався вже під тими містами, бо видно боявся погоні. Коло Заліщик перейшли на той бік Дністра й уже правим берегом його йшли до Хотина. Перейшовши границю спинилися. Господар Богдан ділив тут добичу й ясир. З ясиру брав собі тільки таких, що за них сподівався доброго викупу. Призначив для себе й Рафаїла та Петра Ходецьких і їх стареньку матір.

— Мусить мені за вас троє дати високий викуп ваш брат Отто, а ні — то продам вас обидвох на турецькі або венецькі галери.

Лесю й ще дві дівчині та трьох юнаків призначив туркові зі Стамбулу — Алієві.

Цей зараз таки вибрався в дорогу з поворотом у Стамбул. Дівчат посадив на мажу, а юнаків прив'язав арканами до воза так, що мусіли бігти за возом.

Леся виплакалася й потрохи прийшла

до себе. Скоро запізналася з обома дівчатами. Одна з них була Гася Дзера з Залужа⁴⁵⁾, а друга, жидівочка Рифка, дочка шинкаря Абрума Ароновича. Обі її товаришки ще даліше заводили, а найгірше Гася Дзерівна. Леся заспокоювала їх як могла та вміла, хоч була наймолодша з них, бо що тільки на Юра 23 квітня, покінчила вісім років. Гасі Дзерівній було вже 17 років, а Рифці п'ятнацять. Гася й Рифка аж чудувалися, що Леся стала нараз така спокійна.

Із Ясс їхав Алі здовж ріки Прута. Коло Галацу переїхали на правий бік Дунаю. Поки їхали Молдавою, Леся не розуміла мови тамошніх людей, аж як переїхали на правий беріг Дунаю і їхали на Кучук, Кайнарджі та Шумлю⁴⁶⁾, Леся досить добре розуміла мову населення. Тут всі Алієві низько кланялися. Нераз бачила, як надіхав їздець на коні, а коли здалека побачив Алія, злазив із коня й падав навколішки та з головою похиленою до землі ждав, поки Аліїв віз не переїхав. З цього догадувалася, що Алі мусить бути якась визначна особа. Пізніше вже як доїздили до Стамбулу чула, як його всі називали: Алі-бей.

Алі-бей держав своїх бранців кілька тижнів у себе, поки не прийшли до сил по тяжкій подорожі. Аж одного дня забрав Лесю, Гасю й Рифку й повів їх до міста. Ішли всі три скуті

Ішли всі три скуті разом ланцюжками...

разом ланцюжками. За один кінець ланцюжка держав слуга-мурин, якого Леся спершу чомусь дуже боялася. Позаду повагом ступав Алі-бей. Переходили вузькими вуличками, на яких не стрічали сливе зовсім людей, бо то був іще вчасний ранок. Зате-ж вешталось вулицями повно худих, безпанських собак, що по смітниках шукали собі поживи.⁴⁷⁾ Так вийшли на просторий майдан. Тут уже було повно гуртів жінок і молодиць, скованих ланцюжками так само, як Леся з товаришками.

До кожного гурта підходили старі й молоді турки, щось питалися й приглядалися дівчатам. Часом власник відпинав цю дівчину, що її торгував покупець і казав їй попри нього ходити, а то й затанцювати та заспівати.

Леся всьому цікаво приглядалася. На хвилинку забула, що й вона теж виставлена тут на продаж на Аврет-базарі.⁴⁸⁾ Аж приступив і до них один сивий уже турок із довгою бородою та поглянув на Рифку і щось зашварготів до Алі-бея. Алі-бей відшварготів йому та зняв із Рифки заслону. Рифка була гарна, чорнява дівчина. Турок не довго оглядав її та став торгуватися. Добили торгу й він забрав Рифку зі собою.

Приступив небаром другий і показав рукою на Лесю та спитався про ціну. Діставши відповідь пішов далше; видно ціна була йому

Хлопчик снінився та глянув на Лесю ..

Роксолина

Відділ
Ал.
№ 92 1056-4

3

за висока. Аж надійшов високий плечистий муж із гарною бородою та з довгими чорними вусами. Біля нього йшов теж чорнявий гарний хлопчик, може в літах Лесі, а може роком молодший. Хлопчик спинився та глянув на Лесю.

— Оче, молим да купіш ово малєно, пляво джевойче! — просив він у батька, вказуючи рукою на Лесю. — Ігратчу са нім⁴⁹⁾ скупа.

Леся счудувалася, що в Царгороді почула мову, в якій багато слів розуміла.⁵⁰⁾ Зрозуміла теж, що хлопець просить батька, щоб купив її для нього.

Батько хлопчика спинився та глянув на Лесю. Видно сподобалася йому, бо спитав Алі-бея про ціну. Алі-бей бачив, що батько хоче зробити малому синкови приємність і дорожився. Батько хлопчика не дуже торгувався й купив Лесю за 1200 пястрів.⁵¹⁾

Леся була рада, що дісталася в словянський дім. Не знала ще тільки, чи її новий пан християнин, чи магометанин. По дорозі новий її пан спитався Лесі:

— Одакле сі джевойче?⁵²⁾

Леся більше здогадалася, як зрозуміла, що він питає її про те, відкіля вона й відповіла:

— З Лехістану, з руського воєвідства, з міста Рогатина. На дальші допити оповіла: чим її батько та як вона дісталася в полон.

Леся сподобалася новому панові й він навіть погладив її по русявій голівці. А малий хлопчик спитася:

— Какво твоє іме?⁵³⁾

Леся не зрозуміла про що він питається. Хлопець це завважив і спитався знову:

— Како се зовеш?

Тепер Леся зрозуміла й відповіла:

— Зовуся Олександра Лісовська, а татко й мамця кликали мене Леся...

Хлопчик повторив за нею:

— Леся — й додав — а я зовем се Рустем!

При згадці про батька й ненечку Леся посумніла. Малий Рустем завважив це та спитався:

— Жао тобі оца і майкі?⁵⁴⁾

І став потішати її, щоб не плакала, бо падишах Баязід⁵⁵⁾ піде незабаром на Лехістан війною то привезе їй батька й неньку. Леся не все розуміла, що говорив хлопчина, однак відчула, що він хоче її потішити й була вдячна йому за добре серце.

Дім Мехмета-паші, ⁵⁶⁾ (так звався Рустемів батько) стояв сливе над самим Босфором. Паша впровадив Лесю в гарем і передав її своїй матері Мигрумаг, що кермувала гаремом. Мехмет-паша був богатир і мав чотири законні жінки. На більше не дозволяє закон

Магомета. Тільки падишах може мати сім законних жінок. Крім жінок було в гаремі ще чимало жіночої служби. Кімнати гарему були доволі просторі, тільки вікна були малі й із густою решіткою.

Лесею всі зацікавилися. Коли довідалися, що вона з Руси, стали кликати її Россою⁵⁷). Тільки один Рустем кликав її даліше Лесею.

Трохи дивно було Лесі, коли її передягнули в турецький жіночий одяг. Якось і рухатися не могла в широких шаравариках. Та вона подумала собі: „Привикну!“

По кількох днях старенька Мигрумах сказала:

— Вона весела й радісна — тому будемо її кликати Хуррем⁵⁸).

Леся полюбила Мехметову неньку, бо вона була для неї добра мов рідна мати. Мигрумаг була з роду вірменка, дочка багатого купця з Вірменії⁵⁹). Коли в 877 р. геджри Магомета⁶⁰) перзи здобули Велику Вірменію, чоловіків повбивали, а жінок і дівчат забрали в полон і продавали їх скрізь. Тоді й молоденьку Мигрумаг продади до Стамбулу. І тут потім купив її на Аврет-базарі Мехметів батько Лазар, що тоді був іще християнином. Він сподобав собі її, дав їй волю й оженився з нею. Хоч пізніше перейшов на іслам, то її не силував до цього й вона залишилася християнкою. Ла-

зар, чи пак тепер уже Мурад, заборонив їй учити сина, малого Мехмета, чогонебудь із християнської віри. Багато горя довелося зазнати їй у житті. Тож розуміла вона недолю малої Лесі та старалася, як могла, заступити їй рідну неньку. Правда й усі інші в домі паші відносилися прихильно до Лесі, вже хочби тому, що з нею дружив малий Рустем.

Мехмет-паша був високо вчений. Знав крім рідної сербської мови, також турецьку, арабську, грецьку та латинську; знав добре вищу математику й фізику та історію всіх країн. Він бажав, щоб і його син віддався вищим наукам. Тому держав до нього добрих учителів, а й сам наглядав за наукою сина. Леся завжди була при цьому, як Рустем учився. Малий Рустем був пильний учень та слабого талану. Леся тільки з цього, що прислухувалася науці, затямлювала більше й докладніше, як Рустем і не раз, коли він приготовлявся до лекції, помагала йому. Завважив це Мехмет і думав собі: „Що дав би я за це, щоб Рустем мав кебету Хуррем“.

— Шкода, Хуррем, що ти не хлопець! — говорив він не раз до Лесі та гладив її по руській голівці. — Та ніщо, ти й як дівчина вийдеш високо, побачиш! Тому від сьогодні будеш уже правильно вчитися разом із Рустемом. Я вірю, що воно тобі колись придасться.

Учителі не могли нахвалитися білявенької Хуррем, а малий Рустем просто обожав її.

4. НОВЕ ОКРУЖЕННЯ.

Так пройшло п'ять літ. Память про минулі роки потрохи затиралася, та всеж таки не зовсім. Завжди ще часом зарисувалися в її тямці, менше або більше виразно, картини з дитячих років, прожитих у Рогатині. Нераз ставали перед її уявою лица батька, неньки й маленького братчика. Тоді приходило їй на думку: батько десь уже постарівся, ненечка також, а Павлик уже певно великий. Вже десь татко вчить його, так як учив її.

В такі хвилини сидить вона сумна, задумана. Та тут прибіжить до неї Рустем і допитується:

— Зашто сі тужна?⁶¹⁾

Тепер Леся вже розуміє його й сама вже плавно говорить по сербськи, як рідною мовою. Зрештою хто знає, чи рідною мовою говорилаб уже так плавно, як говорить сербською. Нераз сама себе приловила на цьому, що вже навіть думала по сербськи. І вже плавно по сербськи відповідала:

— Не сам тужна, Рустане! Само завезла сам се у міслі⁶²⁾.

Тоді він старається втягнути її в забаву,

щоб розігнати задуму. Був для неї мов рідний брат. Тай усі такі добрі для неї. Може, якби не були такі добрі, то яркіше виступалиб спомини й туга за дитячими роками, прожитими в Рогатині, бралаб її сильніше й частіше в свої обійми. Крім старенької Мигрумаг усі були музулмани, та ніхто не силував її приймати мусулманську віру. Вона завжди говорила „Отченаш“ і „Богородице“ та хрестилася; завжди ще тямилась батькову науку катехизму, хоч і коран знала, бож училася його разом з Рустемом.

Раз сказала Лесея Рустемові, що вже небаром не могтимуть сходитися, бо як Рустем матиме дванацять літ, не вільно йому буде забігати в гарем⁶³). Та він про те й чути не хотів.

А таки мусів розстатися з Лесею...

Раз зайшла в гості до Мигрумаг сама Валідег, жінка султана Селіма, мати престолонаслідника Сулеймана. Вона, як тільки побачила Лесею, сподобала собі її та спиталася в Мигрумаг:

— Де ви винайшли таку пишну квітку гарему?

— То ще тільки пупянок троянди — відповіла Мигрумаг і розсипалася похвалами. А яка вона розумна; в науці геть загнала в кут Рустема й таланом й пильністю. А яка звинна, яка слухнянна та добра.

Де ви найшли таку пишну квітку...

— Така квітка повинна б прикрашувати гарем падишаха — сказала султанка Валідег.
— Чи можна спитати Мехмета-пашу про ціну?
— Можна! — відповіла Мигрумаг.

Султанка розпрощалася й вийшла. Коли Мигрумаг переповіла синові розмову з жінкою султана, він тільки усміхнувся.

Вже на другий день Валідег прислала кізляр-агу⁶⁴⁾ Юсуфа. Був це трохи присадкуватий мужчина з кантистим, голобородим лицем, вузькими очима, що часто блимали злісними зеленими вогниками та передав бажання султанки Валідег: купити дівчину Хуррем і довідатися про ціну купна.

Мехмет-паша відповів:

— Як звичайно, кізляр-аго, тільки п'ястрів, кілька діргем⁶⁵⁾ важитиме дівчина.

Кізляр-ага глянув на Лесю та сказав:

— О, то ти небагато одержиш, пашо!

— Тільки, кілька належиться! — відповів паша й поклонився кізляр-азі.

— Я дістав поручення заплатити багато більше — сказав кізляр-ага.

— Я більше не можу взяти — відповів Мехмет-паша. — Та покищо прошу тебе, кізляр-аго, невсипущий стороже падишахового раю, на малу перекуску.

І повів гостя в ідальню. Там уже був стіл заставлений солодощами. Був і срібний збан

із вином. Знав Мехмет, що кізляр-ага великий любитель солодощів і гарячого напиту, забороненого пророком.

— Що є в цьому збані? — спитався кізляр-ага.

— Сік із винограду! — відповів йому Мехмет.

— Значить можна пити! — сказав кізляр-ага — бо пророк не заборонив пити соку з винограду, заборонив лише вино.

— А вжеж, мудрий кізляр-аго! — притакнув Мехмет-паша.

При вині завелася довша розмова. Мехмет просив кізляр-агу подбати про те, щоб Хуррем, як доросте, найшла ласку в очах престолонаслідника Сулеймана.

— А як Сулейман стане султаном, тоді буде добре тобі й мені, бо дрібна рученька Хуррем вмітиме керувати султаном так, як нам буде цього треба.

Кізляр-ага прирік щиро займитися долею Хуррем. Потім Мехмет велів стати Лесі на вагу й кізляр-ага виплатив йому за Лесю дванацять п'ястрів.

Коли вже кізляр-ага мав виходити з Лесею, вбіг в ідальню Рустем і закликав:

— Я не дам Хуррем, не пущу її! Де ви її забираєте?!

Батько ледви заспокоїв сина. Сказав йому,

що Лесю забирає султан у свій серай, а султановій волі не можна противитися.

А кізляр-ага додав:

— Хуррем навідуватиметься до тебе частіше, я вже про те подбаю.

Та все таки з слізми в очах прашався Рустем з Лесею.

5. НЕВІЛЬНИЦЯ СУЛТАНКИ.

Султанка Валідег зраділа, коли побачила Лесю в гаремі. Вона боялася, що паша не схоче відступити її, а силою не бажала забирати цієї гарної невільниці.

Кізляр-ага Юсуф поклонився низько падишаховій жінці та сказав:

— О, сонце великого та грізного падишаха, о радісна мати лицарського й мудрого наслідника престолу, багато коштувало мене труду, заки вдалося мені намовити твердого як залізо Мехмета-пашу, щоб цією квіткою дав прикрасити твій гарем.

— Жадав більше, як я тобі дала? — перебила йому султанка.

— Ні, взяв тільки цю суму, кажучи: „Мені про гроші не йде!“

— Значить ти дав дві тисячі п'ястрів.

— О так, сонце великого та грізного падишаха, о так радісна мати наслідника пре-

стола! О так, жий вічно, так, так! — говорив Юсуф і раз-ураз кланявся аж до землі з руками схрещеними на грудях.

А султанка Валідег сказала:

— Вона знає вже багато, а всеж таки треба буде її вчити всього, що слід знати дівчині в султанському гаремі. Вона буде окрасою гарему, вона „ілк багар гілі гібі“⁶⁶). Я матиму про неї старання, але й ти дбай про її виховання. Іди вже!

Так Леся виховувалася далше вже в султанському гаремі. Та тут уже не могла навчитися нічого доброго. Хіба тільки, що далше вправлялася в музиці, в танцях та в співі й добре вбивали їй у пам'ять, як мусить поводитися в гаремі. Скінчилася вже ця воля й ця щирість, що була в домі Мехмета-паші. Тут чула тільки сплітки, що ними забавлялося гаремове жіноцтво, тільки обмови, бачила тільки хитрощі та підступи.

Султанка Валідег була дуже гостра й не щадила нерозумних кар своїм невільницям. Це також уміли використовувати гаремові жінки, коли хотіли позбутися якоїсь небезпечної суперниці.

Леся скоро завважала це та старалася догоджувати в усьому султановій жінці, а також іншим жінкам султанського гарему. Була лагідна й тиха; волю своєї пані старалася ви-

читувати з її погляду, а всі прикази її виконувала як найточніше.

Що правда, важких робіт у гаремі не було. Треба було тільки бути завжди готовим на кожен знак султанки. А вона часто веліла невольницям — чи співати, чи грати, щоб розвеселювали її, нудьгу та смуток розганяли.

Життя Валідег не було ні веселе, ні щасливе. Її чоловік, султан Селім⁶⁷), був лютий і жорстокий, як для всіх підданих, так і для неї. Кілько вона не витерпіла вже, кілько наплакалася, а кілько ще прийдеться зазнати горя та й яка доля жде її! Тепер хіба настільки легше їй, що султан вже від літ сливе зовсім не заглядає в гарем. Перед гнівом і жорстокістю Селіма рятує її тільки те, що вона мати наслідника престолоа. Хоч і сам наслідник престолоа мусів нераз дрижати за життя перед батьковою люттю. Чого можна було сподіватися від людини, що не пожаліла рідного батька?! Селім велів його отруїти. І рідних братів і свояків не пощадив. Який був для своєї родини, такий був і для всіх підданих. Заєдно говорив: „Ріясет, сіясет!“ — себто: „Панувати, це жорстоко карати!“ Це було його правило.

Ой, нераз мусіла бідна Валідег дрижати за свого одинака.

По турецькому звичаю престолонаслідник Сулейман оженився дуже молодо, вже в 16 р.

життя. Першою й найлюбішою його жінкою була черкеска Еміне. Усі черкески славляться красою, а вона була чи не найкраща з усіх дівчат своєї країни. Молоденька, звинною та стрункою сайгою⁶⁸⁾ бігала по султанському саді, а її срібний сміх лунав між деревами. І горда була вона! Булаж із славного княжого роду. Ввійшла в султанський серай не як куплена невольниця, а як вільна й великий калім⁶⁹⁾ дав за неї Сулейман її батькам. Великі карі очі й густі два луки чорних брів, що майже лучилися з собою, прикували молодого султаненка до Еміне від першого погляду. Любив він свою молоденьку жінку так, що поза нею світа не бачив. А як прийшов на світ син, то сливе не відступав від жінки й сина.

Любила маленького внучка, кароокого Мустафу й бабуня Валідег.

Ось і сьогодні запросила в свої кімнати невістку з унуком.

— Нехай — казала — натішуся ним. Він же прийдешній падишах, хай здоровий, дужий та розумний росте!

Веліла заставити стіл солодощами, невістку посадила побіч себе, а малого внучка взяла на коліна.

— Гарний хлопчик, твій Мустафа, Еміне! Викапаний Сулейман. Так мов дивлюся на нього, як він був маленький — говорила бабуня.

— Всі кажуть, що він викапаний батько — притакнула Еміне.

— І буде такий дужий і такий розумний, як батько! — додала Валідег.

Еміне завважила Лесю.

— Відколи в вас ця мала, бліда дівчина? Я вперше бачу її.

— Вона в мене вже від півроку. Відкупила я її від Мехмета-паші. То дуже розумна дівчина, а найважніше для мене, що весела завжди. А я так потребую веселости! Ти знаєш чому?

— Знаю! — відповіла Еміне. — Так, мамо, вам треба розради. А що вона вміє?

— Що вона вміє? Вміє багато! Мехмет-паша подбав про її виховання й освіту. Вміє співати чарівних пісень своєї країни. Вона, знаєш, росса з Лехістану.

— О, так, невольниці відтам співають чудових пісень і голоси в них як у соловейків. Я маю також дівчину-россу знад Дніпра — сказала Еміне. — А що вона ще вміє?

— Вміє грати на різних інструментах, вміє танцювати, вміє дуже гарно вишивати й мережати, та для мене найважніше, що вміє розвеселити, як ніодна інша.

Потім султанка Валідег веліла невольницям грати й танцювати. Одна з дівчат ударила в малий барабанчик, що мав довкола

бляшані брязкітки. Інша грала на гітарі, а ще інша на „ней“ тонкій сопілці. Ураз Леся почала танок. Тонкі її руки кружили в повітрі то вколо, то вилися мов вужі, заки порушилися стрункі ноги. З місця не рушалася, рушала тільки всіми мускулами під такт музики. А коли барабанчик загудів живіше, стала вирувати по кімнаті.

— Співайте щось веселе! — приказала султанка, коли Леся покінчила танок.

І дівчата співали хором жартобливу турецьку пісеньку.

6. ОДИН ЩАБЕЛЬ ВИЩЕ.

Знову пройшли чотири роки. Лесі вже п'ятнацять літ. Вона справді розвинулася в пишну квітку, хоч у гаремі не вважали її гарною, бо в турків, і взагалі на азійському Сході, зовсім інше розуміння краси. В Лесі не було ні тих жагучих очей, наче чорні маслини; ні розкішної, огрядної постаті. Була середнього росту та струнка; мала очі голубі, як небо, а личко біле, як папір — тому її в гаремі й називали всі — бліда Хуррем.

Леся так уже засвоїла собі турецькі гаремові звичаї й обичаї, що ніхто не сказавби вже, що вона не родилась у Туреччині, не виховалася від самого початку в султанському

гаремі. Неначе вже забула своє минуле. Забути не забула, та воно в її тямці немов виполовіло. Вже й обриси дорогих їй іще в душі батька, неньки й брата не так виразно виступають у тямці, як колись. Тільки часом, коли сидить сама-саміська, приходять вони їй на думку. Що вони там діють: чи думають про неї тай чи взагалі живуть іще? А братчик Павлик?.. Кілько то йому років тепер буде?.. Одинацять... вже десь батько вчить його, як її колись. Буде священником по батькові на Бабинцях при церкві св. Миколая.

Св. Миколая! Вона ще молиться до св. Опікуна дітей часом, та тільки потайки, тоді, коли відкілясь смуток візьметься та придавить душу. А явно вона бере участь у всіх магометанських молитвах, хоч ще не виреклася Христа.

Так радив, так учив її кізляр-ага Юсуф. Він признався їй, що він її земляк, родом із Бучача. Його батько був там кушнірем. Він дістався в полон юнаком в часі нападу турків на Польщу за султана Баязіда — більше як двадцять років тому.

— Я — оповідав Юсуф Лесі — дістався при поділі ясиру Ібрагамові-паші. Він уже не жиє. Я його намовив, що добре буде для нього, коли мене подарує падишахові. Це було в перші роки панування султана Селіма. Я справді порадив султанові зробити Ібрагіма

везиром. Що йому це не вийшло на добро — то не моя вина...

— А чому йому це не вийшло на добро? — перебила Леся.

— Ба, не сподобався чогось султанові й він післав йому чорний, шовковий шнурок⁷⁰⁾. Так наш султан робить з усіми. Тут, Хуррем, треба вміти ходити поміж дощ. Хто цього не вміє, пропаде! Султан Селім лютий і жорсткий, як хижий звір. Треба перед ним гнутися, понижуватися. Я так і роблю, зате-ж відплачую собі на підчинених мені. Кожне моє пониження — відбиваю на них удесятеро.

— То й мені треба тебе боятися?

— О, ні, Хуррем! Для гарних дівчат я добрий! А тобі, о Хуррем, я прихильний усією душею. Ти з твоїм розумом вийдеш високо, а я вже стелю тобі дорогу тим, що вчу тебе, як тут треба поводитися...

— Ти ще християнин?

— Ні, я вже мослем! З християнством я далеко не зайшов би був. Я зараз, як тільки попався в полон, заявив: „Ла іллага іл Аллаг! Ва Магсмет расул Аллаг!“⁷¹⁾

— А гріх, а докори сумління?!

— Гріх у міх, а сумління — то видумка для дурнів! Я й так тільки для ока прийняв віру Магомета.

— То ти в душі християнин?

— Я так, як той циган! Коли його спитали: „Цигане, якої ти віри?“ — то він відповів теж питанням: „А якоїж вам треба?“ Так і я!

Завважав Юсуф, що ці слова немило вразили Лесю та, щоб затерти немиле вражіння, додав:

— Бог один, тільки віри різні! Так, Хуррем!

Ось так помало, як миш твердий мур, підгризав він у бідної Лесі найдорожчий скарб людини — її віру. Сам він справді був байдужий до віри, хоч назверх був щирий та палкий визнавець пророка, — а вдійсності його богом був золотий телець — гроші. Він їх збирав і загортав де лиш міг, не перебираючи в способах. Тільки перед Лесею був він часом щирий, бо відчував, що її тільки щирістю можна прихилити до себе. А цього бажав, бо був певний, що Лесея скоро здобуде собі визначне місце в гаремі.

Раз вечором жінка султана Валідег сиділа задумана в своїй кімнаті. Мала чого. Була в неї невістка Еміне; була з жалями на свого чоловіка, а її сина. Боже, як вона, ця Еміне, змінилася! Ані сліду з колишньої краси! Простий, як кедр, хребет пригнувся; на лиці зівяла, споганіла.

— Такі вони всі ті черкески⁷²⁾ — подумала султанка — як той маковий цвіт; тут око манить, а тут тобі на очах і облетить.

А невістка жалувалася:

— Я вже не тямлю, коли він заглядав до мене, коли до мене ласкаве словечко промовив.

— А на котру з невільниць упало око престолонаслідника? — спиталася Валідег.

— На ніяку! — відповіла Еміне. — Він тепер зовсім не заглядає в гарем.

— То чогож тобі журитися, Еміне? Видно має якусь журбу і не має в нього часу думати про гарем — потішала султанка невістку.

І невістка відійшла трохи заспокоєна. Та зате невесела сиділа тепер мати престолонаслідника. Вона розуміла, що Еміне, яка й перше не привабила до себе Сулеймана нічим іншим, тільки свіжою красою, бо не визначалася ні умом, ні дотепом — не могла тепер, коли Сулейман змужнів і відчував потребу душі рівної собі умом, притягти його до себе.

Валідег сиділа задумана, з головою спертою на руці. Вкінці веліла покликати кізляр-агу. Коли Юсуф з'явився та стояв похилений із руками схрещеними на грудях, вона питалася:

— Кізляр-агасі, чи ти бачив мого сина?

Син твій, о найясніша пані, проходжується самотно в тіні кипарисів, споглядає на Золотий Ріг⁷³) і на Стамбул та зідхає.

— Зідхає? — сказала їй султанка радше до себе, як до кізляраги — зідхає!

Вона знає це. Довго уже ходить її син осьтак самітно та зідхає. Довго триває вже цей дивний стан нудьги та смутку її одинака. Задумана забула, що кізляр-ага стоїть похилений зо схрещеними на грудях руками. Нараз упав її погляд на нього.

Махнула рукою:

— Відійди!

Юсуф поклонився і вийшов.

А султанка Валідег думала:

— Еміне не для нього жінка. Йому треба жінки розумної й заразом веселої, щоб уміла розвіяти усякий сум із чола прийдешнього падишаха.

Думала й водила зором по невільницях. Гарні були всі й старанно дібрані. Куди глянула, бачила тільки очі блискучі, румянці на личках, волосся розвіяне, темні або золоті коси. Всі сидять. Тільки одна стоїть, немов не бажає спочинку — Хуррем. Білим рамям піддержує червону, гаптовану заслону. Стоїть також задумана та глядить у маленьке віконце. Як їй гарно в цій задумі!

— Хуррем! — закликала султанка.

Та Леся не чує й не поворухнулася навіть.

— Хуррем! — кликнула султанка вдруге, вже голосніше.

Леся зірвалася з місця й стрівожена припала до ніг Валідег. Її рожеві губи дрижали, не важилися вимовити ні словечка. Та султанка глянула вже лагідно на неї, поклала руку на її золотисті коси й узяла жмут волосся в пальці. Хвилинку мов бавилася ним, а потім сказала помало:

— Від сьогодні підеш Хуррем у гарем престолонаслідника.

Леся вдарила чолом до землі. На її білому личку не видно було назверх ніякого вражіння від слів султанки. Та якби султанка приложила руку до її грудей, там де серце, то почуваб — як те серце товчеться скоро-скоро й так сильно. Однак на вид вона спокійна, бо чотиролітній побут у гаремі навчив її скривати свої почування та вражіння. Спокійна, як статуя, підвела тільки великі очі на Валідег — однак і в цих глибоких очах не видно було вже ні здудування, ні страху.

— Приберіть її! — дала приказ султанка невольницям, що зависними очима споглядали на Лесю, бо всі вони потайки любилися в гарному та дужому наслідникові престола і кожна з них мріяла лиш про те, щоб око прийдешнього падишаха глянуло ласкаво на неї.

Та приказ виконували совісно, бо султанка сама зорила за тим, щоб Лесю прибрати, як найкраще й сама добирала красок одягів.

Коли Леся вже була прибрана, султанка сіла писати листа до сина.

Писала:

„Сину! Чого ти ходиш сумний? Не треба сумувати! Ти молодий і дужий, тобі треба бути веселим. А щоб ти міг бути завжди веселий, посилаю тобі оцю невірлицю Хуррем. Вона не даром так зветься. Вона буде лагідна й тиха, як була досі, бо я її вправила. Буде солодка, податлива. Веселим щебетом і піснею розжене хмари задуми з твого чола, о сину!...“

Поки султанка писала, Леся ждала тихо й думала. Її думки линули далеко, далеко через ріки, через гори, доли в рідний Рогатин і чогось спинилися на горі Єрусалимі. Там її перша й остання гагілка. Із далекої віддалі простору й часу немов виразно чує:

- Чие тєє дитяточко?
- Панове й крілеве!⁷⁴)
- А в чім тєє дитя ходить?
- В сріблі злоті горить,
В золотій сорочині,
В багряній жупанині...

Глянула по собі: вона справді в жовтій шовковій сорочці, золотом гаптованій; синя, золотом перетикана корсетка й багряній жупанчик теж золотом перетиканий та гаптовані зелені шаравари. На раменах і на кістках ніг золоті бранзолети; на шиї дороге перське намисто. А пісня дальше дзвенить із минулого:

.. На золотім кріслі сидить,
Біленьке явчко, червоне ябучко
В руках держить.?

— Цього ще нема, — подумала Леся — однак буде, мусить бути! — сказала собі в душі й легенький усміх заграв на її устах. Усміхнулася до своєї прийдешності, яку доля готувить для неї.

— Маєш тут листа до престолонаслідника! — заговорила Валідег і перебила Лесині мрії — зголосися в кізляр-аги й передай йому листа, нехай доручить моему синові.

Леся взяла листа, поклонилася й тихо вийшла.

7. В ГАРЕМІ СУЛЕЙМАНА.

На око зовсім байдужа та спокійна переходила Леся з письмом султанки в руках з гарему султана Селіма Грізного, у гарем престолонаслідника Сулеймана. Зголосилася в кізляр-аги Юсуфа.

— Султанка Валідег прислала мене в гарем престолонаслідника — сповістила його Леся.

Для Юсуфа, така скоро зміна Лесиної долі, була несподіванкою, заскочила його. Він бажав, щоб Леся завдячувала своє вивищення йому. Та не міг тут уже ніщо порадити. Сказав тільки:

— Це я піддавав найяснішій султанці таку думку, однак, скажу правду, не сподівався, що наша найласкавіша пані рішиться на це так скоро. Та тепер, найкраща квітко сераю, як ти вже невпинно будеш під моєю опікою, шлях до щастя стоїть тобі отвором.

Леся відповіла йому:

— Мені султанка Валідег казала, щоб я завжди слухала твоїх мудрих рад...

— Найясніша пані знає, що я тобі прихильний. Будь певна, Хуррем, що краще від Юсуфа ніхто не порадить тобі.

— Я певна цього — відповіла Леся з ласкавою умішкою, немовби була його панею, — а покищо, будь ласка, передай цього листа султанки її великому синові.

— Передам і сам сповіщу, яку пишну троянду пересадила мудра й добра мати в квітник свого одинака. Та перше передам тебе першій жінці престолонаслідника.

І обидвоє подалися в Сулейманів гарем. Еміне сиділа на низькій софі з зачервонілими від плачу очима. Біля неї бавився семилітний Мустафа.

— Мамо, чого в тебе заплакані очі? — допитувався малий Мустафа.

— Ні, синку, я не плачу; очі в мене так тільки червоні.

— Але ти сумна, мамо! — говорив син
дальше.

— Тобі тільки так здається! — відповіла
Еміне.

— Скажи тільки, хто тобі зробив щось
злого, то я скажу дідусеві, а він його гостро
покарає.

— Ніхто синку!

В цій хвилині ввійшов Юсуф із Лесею.
Поклонився жінці престолонаслідника доволі
недбало та сказав:

— Вітай, о пані! Наймилостивіша пані,
твоя свекруха, хай живе вічно, прислала в
гарем невольницю.

Еміне глянула лінивим поглядом на Лесею.
Лесея низько їй поклонилася.

— Ах, то ця бліда Хуррем! — сказала
Еміне й приглядає їй та думала. — Гарна
вона не є, не буде небезпечна. Задержу її
біля себе, коли Сулейман буде тут, а Фатиму
відішлю, бо вона небезпечніша. Дивне, що
Сулейман досі не завважив її — вона гарна,
кароока, огрядненька.

І сказала до Юсуфа:

— Подякуй султанці за невольницю! Скажи,
що я їй дуже вдячна. Хуррем буде забавляти
Мустафу. А що це за лист у тебе в руці, Юсуфе?

— Це султанка пише до сина — відпо-
вів запитаній.

— Так? — То можеш іти!

Юсуф поклонився і вийшов; тоді Еміне наказала Лесі забавляти Мустафу, а сама знову попала в задуму:

— Сумує, а в гарем і не загляне... Що йому сталося? Може прогнівив чим падишаха. Аллаг, ох, коби падишах, хай живе вічно, не задумав убити свого сина. У нього все можливе.

А малий Мустафа забавлявся весело з Лесею. Веселий, дзвінкий сміх його котився по кімнаті й відбивався гомоном.

В цій хвилині з'явився знову кізляр-ага та сповістив:

— О пані, престолонаслідник зявиться зараз у твоїх світлицях!

Сказав це й вийшов. Еміне відразу ожилилася, встала з дивану й закликала:

— Ти, Фатимо, підеш до одаліски Гуль і попрохаєш її, щоб за годину зайшла до мене. Лишися в неї, поки престолонаслідник буде тут, а потім впровадиш її до мене. А ти, Сулеймо, скоренько подай дзеркало, білило й красило та найкращий одяг, також рожаний олієць... скоро, скоро!

Фатима вийшла, а Сулейма метнулася чекати, малювати та прибирати свою паню. Малий Мустафа далі бавився весело з Лесею.

Ледви Сулейма покінчила прибирати Емі-

не, як розсунулася важка заслona й увійшов Сулейман.

Був високого росту, стрункий та кріпкий. Чоло мав високе, очі великі, карі. По тих очах було видно, що смуток трівожить його душу. Зазначився смуток і в кутиках уст. З лиця був гарний; чорні вуси додавали йому принади, бороду голив. Увійшов тихо, так, що Леся й Мустафа не чули, як він увійшов. Веселий сміх хлопчини дзвенів далше.

— Мустафо, батько! — кликнула Еміне.

Вмить Леся й Сулейма поставали на своїх місцях із очима спущеними до долу, а малий Мустафа прибіг до батька.

— О, вітай, ясне сонце серця мого! — привітала Еміне чоловіка. — Довго вже ніодин промінчик мого ясного, теплого сонячка не падав на мене, покірну жінку твою й матір твого одинака, не ogrівав зболілої моєї душі.

— Здорова будь Еміне! — перебив Сулейман її мову привітом. А вона говорила далше:

— О, сину великого й могутнього падишаха, пане мій, чому оминає мене світло твоїх очей, чому не гріє мене ласка серця твого? Чому мати твого первородного сина — тут пригорнула малого Мустафу до себе — стала негідна, щоб ти, сонце моє й життя моє, переступав пороги моїх кімнат?

— Еміне, — сказав Сулейман твердо — не все, що журить і трівожить чоловіка, може знати жінка! Так як ви, жінки, маєте свої жіночі справи, так ми маємо свої чоловічі справи, всякі журби й турботи.

Еміне не вміла відповісти чоловікові на це, тож звернулася до Лесі:

— Хуррем, подай сорбет⁷⁵⁾ і солодощі! Мій пан не відмовить мені й сяде та покрититься сорбетом.

На звук імени Хуррем Сулейман звернув зір на Лесю, а коли вона віддалилася, щоб подати сорбет і солодощі, спитався в жінки:

— Це та невільниця, що її сьогодні подарувала мені моя мати, хай живе вічно?

— Егеж — відповіла Еміне — вона! Я призначила її на няньку нашому Мустафі.

Леся поклала на низькому столику кришталевий збан з сорбетом і на срібних, золочених підставках солодощі й південні овочі. Сулейман сів на софі біля жінки та звернувся до Лесі й показав рукою на чашу:

— Хуррем, налий мені сорбету!

Еміне задріжала.

— Я сама хотіла налити тобі! — сказала з жалем у голосі.

— На це є вона! — відповів Сулейман сухо. — Хуррем, налий сорбету й хатун⁷⁶⁾.

Коли Леся наливала сорбет у чаші, він

Відкіля ти родом? — заговорив Сулейман...

стежив за її рухами, приглядався їй. Еміне не звертала на це уваги, не боялася ще, що Леся може Сулейманові подобатися.

— Хуррем — заговорив Сулейман — відкіля ти родом та як ти попала в султанський гарем?

Дріжучим голосом відповіла Леся:

— Я з Лехістану⁷⁷⁾, з Руси⁷⁸⁾ з Рогатина! — Й оповіла: як попалася в полон, як її купив Мехмет-паша та як султанка відкупила її в нього.

Сулейман слухав уважно її оповідання, і видно було, що любувався її шовково-дзвінким голосом.

— Підеш за мною, Хуррем! — сказав, як вона скінчила оповідати. На няньку для Мустафи призначу іншу невільницю. Зрештою йому вже не няньки треба, а вчителя. Він жеж покінчив семей рік.

В Лесі забилося серце. Вона від несподіванки трохи не впала зімліла, та сперлася рукою об стіну. Однак скоро опанувала себе й уже спокійна готова була йти за Сулейманом. А він сплеснув у долоні й у дверях появився німий слуга.

— Покликати тут кізляр-агу! — приказав Сулейман. Німий⁷⁹⁾ зник, а за хвилину з'явився кізляр-ага й низько поклонився Сулейманові та ждав приказу.

— Даш Хуррем окрему кімнату⁸⁰⁾ — приказав Сулейман і підвівся з місця, розпрощався з жінкою та сином і вийшов, а за ним вийшла Леся.

Еміне сиділа мов прошиблена громом, а потім упала в подушки й голосно ридала.

— Мамо, мамо, чого ти плачеш? — допитувався малий Мустафа.

Це отямило її. Скоренько обтерла сльози й на силу всміхнулася до сина:

— Це так з утіхи синку, що батько відвідав нас.

8. СУЛЕЙМАН ПАДИШАХОМ.

Почалася осінь 926 р. геджри Магометової. Султан Селім вибрався в дорогу. Готовився до виправи на острів Родос⁸¹⁾, що був у руках християнського ордену Йоанітів⁸²⁾.

— Мушу здобути те кляте гніздо джаврів! — погрожував султан Селім. — А то через нього мої галєри не можуть свobodно плавати по Середземному морі. А найгірше те, що дорога до Мекки⁸³⁾ непевна...

І султан Селім збільшував воєнну флоту, будував щораз то нові кораблі.

Та не довелось йому повести свої кораблі на Родос.

Наспіла вістка у Стамбул:

— Могутній і грізний султан Селім помер у дорозі від чуми, що нею заразився в Адріанополі⁸⁴), місяця шеваля, 11 дня⁸⁵).

Не смутком повитали цю вістку піддані могутньої отоманської держави. Загально відчували всі коли не радість, то полекшу, бо на престол вступив молодий ще, правда, та вже славний і люблений Сулейман I. Легше відітхнули всі, й мослєми і христіяни та жиди, бо знали, що молодий султан справедливий і правду цінить понад усе.

Привезли тіло покійного падишаха Селіма, а разом й останній заповіт батька синові.

Передав його Сулейманові ферік-паша⁸⁶) Ібрагім, що був при смерті падишаха.

— Вмираючи, твій славний батько Селім, о могутній і мудрий падишаху, сказав: „Я вмираю десять років за скоро! Кілько то мав я ще довершити! Я хотів знищити Персію, побороти христіян на Родосі й на Угорщині та понести мій переможний меч гєн за Дунай. Я лишаю моєму синові мої здобутки з заповітом вести їх далше!“

— Я виповню батьків заповіт! Понесу батьків меч і прапор Магомета далеко за Дунай і Персію знищу, як позволить Аллаг-Акбар⁸⁷) — сказав Сулейман з рукою на серці.

Першою в гаремі, що повитала нового султана, була Леся.

Турецький султан Сулейман I »Справедливий«
(Панував від: 1520 — 1566)

— Вітаю тебе, могутній падишаху⁸⁸)! Пануй на славу й велич своєї держави! — ска-

зала Леся, як тільки він станув на порозі її кімнати.

Молодий султан обняв і поцілував Лесю та сказав до неї:

— Ще сьогодні перепровадишся в султанський гарем.

— Не буде рада з цього перша жінка падишаха — сказала Леся.

— Еміне одержить кімнати, що їх досі занимала моя мати! — відповів молодий падишах.

Ця вістка немило вразила Лесю, та вона не дала пізнати цього по собі й спиталася ще:

— А твоя мати?

— Моя мати займе частину сераю, що її завжди занимали матери падишахів.

— А чи то далеко буде від моїх кімнат? — спиталася Леся.

— А ти хотіла б, щоб були близенько?

— Так, бо я твою матір люблю й шаную, як свою рідну. Вона така добра була для мене.

За ті слова Сулейман знову поцілував Лесю та сказав:

— Будеш жити в найближчому сусідстві моєї доброї неньки. Тепер треба мені відвідати сина — додав на пращання.

— Він тепер уже престолонаслідник — сказала Леся.

— Так, а як мене не стане, буде султаном! — сказав із радістю.

Коли ввійшов у кімнати своєї жінки, вона вже все приготувала, щоб зараз можна перенестися в гарем султанки.

— Вітаю нового падишаха! — жий вічно! — привітала його Еміне з розясненим лицем. А малий восьмилітній Мустафа ї собі щебече:

— Вітаю падишаха, жий вічно!

— Дякую тобі — сказав до Еміне. — Зараз тут прийдуть люди й перенесуть твої річи в гарем султанки. Там уже ждуть на тебе твої невольниці. А теперішні твої невольниці перейдуть до Хуррем.

І підняв сина в гору та поцілував:

— Вітаю престолонаслідника отоманської держави!

Тут з'явився Юсуф і сповістив:

— О, найславніший і наймогутіший із падишахів, жде на тебе ферік-паша Ібрагім.

Султан попрощався з жінкою та сином і вийшов.

— Вітай, Ібрагіме! — сказав Сулейман весело, коли цей повітав його низьким поклоном. — Сідай тут! Поговоримо вдвійку, бо маю важні справи.

— Найважливіша справа, о падишаху, дальше розбудувати военну флоту та найти для неї начальника.

— Ти, друже, так якби з моєї голови вийняв цю думку! Так, найважливіше тепер діло

— розбудова воєнної фльоти. А начальника фльоти я вже маю...

— Кого?

— Не вгадаєш, друже! Це Хайдерін Рудобородий⁸⁹⁾.

— Цей морський розбишака начальником султанської воєнної фльоти?! — чудувався Ібрагім.

— А чогож ні? Моряк він певний і добрий вожд, коли вміє серед тільки голоти вдержати слухняність. Недаром його мій батько зробив беглер-бегом⁹⁰⁾ Альжиру⁹¹⁾.

— Це правда! — признав Ібрагім.

— А крім цього море буде безпечне, бо він очистить його від розбишак.

— О, падишаху, ти розумний і хитрий! — закликав із подивом Ібрагім.

— Тільки не хвали занадто, бо перехвалиш! — засміявся Сулейман. — То кажеш, що моя думка добра?

— Не добра, а знаменита! — хвалив тепер Ібрагім. — Колиж ти, падишаху, зачнеш святу війну проти джаврів на Родосі?

— Ано, коли моя фльота буде така сильна, що зможе здобути Родос. А покищо, друже, щоб шаблі нам не ржавіли й ім'я Аллаха лунало глибше в Європі, таки негайно рушимо на Угорщину.

— З Угорщиною є перемир'я, що його підписав твій батько! — завважив Ібрагім.

— Так, я й хочу післати насамперед послів на переговори. Як вони пошанують його, то признаю батьків договір, а ні — то піду на Угорщину війною.

— Не пошанують, бо мадяри то зарозумілий і бутний нарід — сказав Ібрагім.

— Цього мені й треба! Виженемо з них цю бутність — відповів султан.

І післав посла до угорського короля Людвіка II⁹²).

Станув посол Сулеймана перед угорським королем та говорить:

— Мій володар Сулейман, султан двох частин світа, пан двох морів, сторож двох святих міст, пан трьох столиць та Могутнього й Прегарного як рай і величавого Галебу, Дому Джігаду й Дому Спасення та Перемоги⁹³), говорить тобі, королю угрів, моїми устами: „Нема спокою на приграниччі твоєму здовж нашої границі. Твої люди трівожать спокійних підданих моїх, то кажу тобі, нехай Угорщина платить мені данину, а не буде данини, то — буде війна“.

Не видержали палкі мадяри. Кинулися на падишахового посла з голими шаблями й порубали його на дрібні кусні.

— Такої обиди не можна дарувати! — сказав Сулейман,

Кинулися з голими шаблями на падишаховсго посла...

— А вжеж, що не можна! — притакнув Ібрагім.

І рушив султан на Білгород⁹⁴). Сто тисяч добірного війська повів туди. І впав Білгород. Запанував у ньому півмісяць над хрестом. Можеб був не впав, та воліли християнські серби панування султана-магометанина, як панування мадьяр-християн.

Говорили серби між собою:

— Нашим братам під султаном Сулейманом краще жити, як нам тут! Там сербська мова в пошанівку в самому сераю султана й султан Сулейман часто говорить по сербськи⁹⁴), а тут наша мова в пониженні. А нашу віру теж поневіряють.

По нараді вислали потайки послів до султана Сулеймана:

— Ми поможемо тобі здобути Білгород⁹⁵) але ти запевни нас, що не будеш переслідувати нашої віри.

І відповів султан Сулейман:

— А чиж вашим братам-сербам кривда діється в мене?

І станули білгородські серби по боці Сулеймана. Помогли йому до перемоги.

А впав Білгород на саме свято Усікновення голови св. Івана Хрестителя, в четвер 29 серпня 1521 р., а Магометової геджри 927 р. місяця дзульгедже, 28 дня.

— Тепер Родос на черзі! — сказав султан Сулейман.

Сто тисяч війська на триста галерах, а на кожній галері гармата, між ними дванацять таких, що кидали камінні кулі обводу до 6 ліктів⁹⁶⁾, рушило проти 600 лицарів і 6000 мужви. Та завзято боролися родосці, не тільки лицарі й військо, а й жінки, юнаки й дівчата ставали до бою. Півроку тривала облога. Вже 80 тисяч турків упало й Сулейман сказав:

— Завзято, по геройськи бороняться! Таких лицарів хотівби я мати! Ще один зроблю наступ; вдасться добре, а не вдасться, то видно не хоче Аллаг, щоб я здобув Родос! — сказав Сулейман до Лесі, бо й у похід на Білгород і тепер товаришила Леся султанові.

Кривавий був наступ. Пятнацять тисяч турків наложило головами. Все дарма! Великий майстер Йоанітів стоїть на „вежі перемоги“; в одній руці меч, а в другій прапір⁹⁷⁾ і всіх заохочує: „За хрест, за віру, за волю!“ Стоїть там мов янгол смерти для магометан.

— Не хоче Аллаг, щоб я здобув Родос, треба сурмити на відворот! — каже султан до Ібрагіма-паші.

Та саме в цій хвилині принесли султанові відомість, що зголосився чоловік із Родосу з важною вісткою.

І станув перед султаном закаптурений⁹⁸⁾ чоловік.

— Хто ти? — спитався Сулейман.

— Я лікар Авраам. Я прийшов від великого канцлера⁹⁹⁾ ордену, д'Амараля, сповістити тебе, що Родос не видержить уже нового наступу. Нема харчів, нема стрілива, а з лицарів уже тільки 200 в живих і знищені вали не видержать нового напору...

— То ти прийшов зрадити своїх?

— Не своїх, бо я жид, а вони гої!

— Ти жид, але д'Амараль християнин!

— Ти хочеш нагороди, правда? Не я дам її тобі, а дасть її тобі й твоєму спільникові великий майстер Йоанітів!

І дав приказ своїм:

— Відвести його до укріплень і передати варті Йоанітів.

Жид-зрадник побілів, як стіна.

— Ласки, ласки! — став просити на вколішках.

А султан сказав спокійно:

— Геть із ним! Так платять зрадникам!

І переслав письмо великому майстрові, в якому сповіщав його про двох зрадників і разом радив піддатися бо: „тепер вам уже ніщо не pomoже ваша хоробрість. Віддайте мені острів, славні лицарі, бо так хоче Аллаг!“

Та не хоче великий майстер Вільє дель

Ласки, ласки! — став просити на вколішках...

Іль Адам піддатися, не хочуть лицарі. Краще згинути лицарською смертю, як піддатися. Алеж нарід свідомий цього, що його жде, коли Сулейман здобуде силою Родос.

Висланники населення просять великого майстра:

— Змилуйся, віддай добровільно острів!

І сказав великий майстер висланникам:

— Добре! — а до лицарів сказав: — Це не ми, лицарі, піддаємося, це піддаються жінки, старці та діти, що їх кров упалаб на мою голову!

Ще тільки покарали обох зрадників і великий майстер зложив зброю. Просив тільки, щоб султан не забороняв християнського богослуження.

— Вволю твоєму проханню! — відповів султан — а ти хоробрий лицарю не будь сумний! Скажу тобі, що колиб я мав таких хоробрих лицарів, як ти, я цінив би їх більше, як усі скарби своєї держави. Потішся, що така вже доля володарів і завойовників. Раз здобуваємо міста та країни, то знову тратимо їх, бо так хоче химерна доля!

А коли з великим майстром увійшов у його кімнату, сказав на боці до великого везира Ібрагіма:

— Не без глибокого жалю змушую цього достойника несараг¹⁰⁰) із сивим волоссям ки-

нути його дім і посілости, але так було суджено!

Передача Родосу Сулейманові відбулася на перший день Різдва Христового 1522 р. в четвер й у цій самій годині в Римі, коли папа Адріян IV правив Службу Божу в церкві св. Петра, обірвався камінь із залому муру й упав св. Отцеві до ніг.

То були перші славні перемоги султана Сулеймана, а за ними пішли дальші. Найславніша була битва під Могачем у 1526 р., в якій погиб угорський король Людвик II. та героїська оборона Сиготу, якого боронив завзято Зріні. Славні також і переможні були виправи проти Персії, що дали Туреччині дальшу частину Вірменії й давнішу столицю каліфів Багдад¹⁰¹).

І в цих походах брала участь Леся, що вже була другою жінкою Сулеймана. Сулейман не хотів розставатися з нею навіть на короткий час. І Леся теж всім серцем любила Сулеймана не тільки за його лицарську поставу та героїство, але за розум і справедливість.

9. СУЛТАНКА РОКСОЛЯНА.

Щаслива була тепер Леся. Любила й була люблена. Не було дня, щоб султан не відвідав

її кімнат, чи в походах її намету. Часто й радився їй навіть у важних державних справах. Колиж пізнав, що Леся цікавиться наукою й мистецтвом та гарним письменством, ще більше стала вона йому рідна, бо Сулейман любив науку й мистецтво і сам писав ліричні поезії¹⁰²). Він часто читав їх Лесі.

— Гарні твої „мугіббі“¹⁰³) — казала Леся з принадою усмішкою — тільки дивно мені, що ти — володар такої могутньої держави, яка простягається від Перського заливу¹⁰⁴) до Гібральтарської протоки¹⁰⁵) й від Будапешту¹⁰⁶) до порогів Нілю¹⁰⁷) — пишеш такі тужливі поезії, що співають про марність слави, могутности й богацтва.

— Дивно тобі, а воно справді так є! І слава й могутність і богацтва ніщо супроти смерти! Щастя триває хвилину, а нерозум — у цій капelinі щастя, що дістанеться тобі, криється отруя.

— Гей, навіщо такі сумні думки! Треба нам завжди, бути веселими, а всяке лихо переможемо! — сказала на те Леся. Вона тоді сідала до арфи й грала та співала веселих пісень.

— Так — сказав султан — твій спів і музика велять мені забувати про всі турботи й додають охоти до праці та завзяття до змагань.

— Знаєш що? — сказала Леся. — Ти

Султан часто читав Лесі свої поезії...

повинен запрошувати до себе поетів і мистців та учених на розмови. Поети читалиб свої твори, учені заводилиб цікаві диспути¹⁰⁸⁾ й тоді не приходилиб тобі такі понурі думки до голови.

Задумався Сулейман, а по хвилі сказав:
— Люба Хуррем, твоя рада знаменита! Але щоб і ти мала в цьому приємність, то я такі сходини робитиму тут у тебе!

Леся обняла його та стала цілувати й закликала:

— Який ти добрий! Будь ласка, робім такі сходини що четверга! Завтра будуть перші такі сходини. Згода?

— Згода! — відповів султан, який не міг Лесі ні вчому опертися.

І на другий день зійшлися в султанському сераї поети: Фузулій¹⁰⁹⁾ і Яхія-бей Дукагін¹¹⁰⁾; і лірики: Затій¹¹¹⁾ та Хіялій¹¹²⁾ й історик письменства Лятидіг Кастамунський¹¹³⁾ і літописець кадій Джемалій¹¹⁴⁾. Султан повів їх у Лесині тереми.

— Знаєш Хуррем, поет Фузулій читатиме нам сьогодні початок своєї поеми: „Меджнуна і Лейлі“, а наш славний Затій вибере щось із свого дивана!¹¹⁵⁾

Гості посідали на низьких софах, Леся веліла подати солодощі, овочі, сорбет й додала:

— Вибачні будьте, любі гості, що не по-

даю вам наргіль¹¹⁶⁾, але в мене їх нема, бо падишах не курить.

— А те нове американське зілля¹¹⁷⁾ вже здобуває собі в нас щораз більше приклонників — говорив кадій Джемалій — однак я спробував його раз і закинув курити. Пророк повинен заборонити його, так, як заборонив горячі напитки.

— Може б був заборонив — відповів зо сміхом султан — та в його часах у нас не знали ще тютюну.

— А я вважаю — говорив Затій — що тютюн це добрий дар Аллага, бо він розбуджує уяву.

— О, — засміявся Фузулій — тобі, о великий Затіє, не треба такого розбудження уяви; ти маєш інші, легші способи. Знаєш що? Я знаю молодого хлопця з талантом, що пише дуже гарні поезії!

— Як називається, як? — спитався поквапно Затій.

— Бакій, син муезіна¹¹⁸⁾ — відповів.

— Е! — махнув рукою Затій.

— Ого! — сказав Фузулій — Бакій не хотів відступити своїх поезій?

— Ви всі думаєте, що я беру чужі твори за свої, а то мої бере хто хоче! — боронився Затій.

— Цього вже хтобудь не втне — ска-

зав султан — бо, щоб у злодія вкрасти, треба мати добрий хист.

Якби так хто інший був таке сказав, та й не в сераю, був би йому Затій не дарував цього, а з султанового дотепу мусів ще й сам засміятися.

Потім читав Фузулій початок своєї поеми. Лесі поема дуже подобалася. Хвалила й заложення й форму та гарну мову.

Затій читав кілька малих поезій. Тут Фузулій не видержав, щоб знову не вколоти Затія.

— А кілька коштували тебе ці поезійки? — спитався.

Однак Затій удав, що не чує запиту й читав далі чергову поезійку.

Коли султан підвівся зо свого місця, повставали всі, бо це був знак, що розмова покинчена. При цьому Джемалій звернувся до Лятифія Кастамунського:

— На кущ рожі сів соловейко¹¹⁹). — Лятифій поклонився Джемалієві та зняв зо своєї бороди кришку солодкого печива.

Осьтакі вечорі відбувалися тепер у кімнатах Лесі що четверга, тільки на зміну: раз літературні, раз наукові. На таких вечорах великий муфтії Абу-Сууд¹²⁰) уложив із іншими законознавцями, „Канун-намег“, збірник законів султана Магомета II Завойовника. На таких

четвергових вечорах обмірковувано з будівничим Сімоном і різні проєкти мечетів, палат і т. п.¹²¹). У всіх цих нарадах султан не раз питав Лесі про її думку й не одна її думка тоді переважила.

Раз, коли Сулейман був у гаремі в своєї Хуррем, сповістив його великий везир Ібрагім через Юсуфа, що прибуло посольства з Лехістану від короля Жигмонта I.

— Ах, як я бажалаб побачитися з ним, і довідатись про батька, неньку та брата! — закликала Леся.

— Добре — сказав Сулейман — прийду з кимось із посольства, що знає твоє рідне місто.

І ще таки цього дня з'явився султан в її кімнатах із послом Опалинським.

— Приводжу тобі, Хуррем, твого земляка — сказав султан. — Це пан Опалинський, член посольства короля Жигмонта з Лехістану. Він буде такий добрий і скаже тобі, що знає про твоє рідне місто, а може й про твоїх батьків зможеш довідатися.

Леся зраділа, бо по тільки літах це була перша людина, що від неї могла щось довідатися, коли не про батька й неньку, то бодай про Рогатин та зможе своїм рідним передати вістку.

Опалинський не знав ніщо про Лесиних

батьків, бо жив у Кракові, зате знав їй оповісти про те, який був кінець нападу господаря Богдана на Рогатин.

— Король скликав був, перед нападом господаря Богдана, загальне ополчення на 1. серпня до Городка під Львовом. Та господар поспішився й заки загальне ополчення зібралось, пішов походом на Львів і з поворотом знищив Рогатин. На вістку про збурення Рогатина 60 тисяч загального ополчення рушило під проводом гетьмана Миколи Каменецького на Молдаву. Спалили Чернівці, Степанівці, Хотин й інші міста. У битві над Дністром розбили Богданове військо й забрали багато визначних бояр у неволю. Господар просив мира. До замирення прийшло 23 січня 1510 р. Господар мусів віддати все, що награвив у Рогатині й вернути всіх бранців. Я сам, ще молодим хлопцем, як жак краківської академії¹²²), був свідком, як у березні 1510 р. висланники господаря ішли вулицями Кракова й несли в покорі чаші, монстранції, хрести й інші дорогоцінності.

Леся зідхнула:

— Вернулися бранці, тільки мене малої не було між ними... Та видно така була вже Божа воля.

— О, так, достойна пані — сказав Опалинський — така була Божа воля! Всемогучий

Дякую тобі, о ласкава пані Роксоляно!

Бог хотів, щоб тут, де панує Магометова віра, твій рідний край мав заступницю. О, ласкава й могутня пані, славна дочко Роксолянї¹²³), ти можеш багато зробити для твоєї рідної землі. Подбай, щоб твій славний чоловік не ходив походом на твою рідну землю та щоб замирився із королем Польщі й великим князем Литви й Руси — Жигмонтом.

— Я подбаю про це! — сказала Леся.

— Дякую тобі, о ласкава пані Роксоляно! Леся усміхнулася:

— Дякую за нове ймення! Відтепер для себе я буду Леся, для чоловіка Хуррем, а для світа Роксоляна. Подобалося мені це ймення. Ще раз вам дякую!

Під впливом Лесі-Хуррем-Роксоляни султан Сулейман замирився із королем Жигмонтом і до смерти Роксоляни ні разу не йшов походом на Польщу.

Коли Опалинський відїздив, щедро обдарований Сулейманом і з багатими дарами для короля Жигмонта, Леся просила його:

— Дуже, дуже вас прошу, довідайтеся про мою родину в Рогатині, й як живі, то скажіть їм, що зі мною діється, скажіть, що в мене вже є трьох синів і донечка. При першій нагоді, будь ласка, передайте вістку мені про них.

Опалинський прирік і справді за кілька

місяців одержала Леся вістку з дому: „Її батько ще живе, ненечка померла в рік по цьому, як Леся дісталася в полон із туги за донечкою, а Павлик уже є священником і помагає старенькому батькові в праці“.

— Бідна, бідна моя ненечка! — зідхнула Леся й у її очах засвітилися сльози. Боже, як скоро минає той час! То вже сімнацять літ, як я попала в полон і кинула Рогатин на завжди.

І так минали роки за роками та не меншав із ними вплив Роксоляни на падишаха, а навпаки — все більше кріпшав. Султан уже тепер не полагоджував ніякої справи, не порадившись насамперед із Роксоляною. А коли приходили послы чи з Франції, чи в Венеції, чи від німецького цісаря, то всі йшли з поклоном до Роксоляни. Вона вітала їх без заслони й розмовляла з ними свобідно.

Та цей саме вплив на політичні справи наробив їй і ворогів. Найзавзятішим її ворогом був везір¹²⁴⁾ Ібрагім, приятель Сулеймана ще з дитячих років.

Леся знала, чому він її ворогом. Не тому, щоб ненавидів її, а тому, що бачив, що падишах не слухає тепер його, ні нікого з дивану, тільки ради своєї жінки Хуррем. А він уважав це за нечесть для Сулеймана, щоб державою правив не він, не його воля, а воля

його жінки й то не першої жінки, а другої, що походила з невольниць.

Був ще й другий ворог — перша жінка султана, мати престолонаслідника Мустафи, та цього ворога Роксоляна вже зовсім не лякалася. Інакше Ібрагім. То був щирий друг Сулеймана від дитячих років. По народности був це грек, високоосвічений і визначний політичний діяч, а при цьому благородної вдачі, як і сам Сулейман. Одним тільки ріжнився від нього: Сулейман звичайно зодягався просто, а Ібрагім добирав собі що найпишніші одяги й їздив теж пишніше від самого султана. Коли Леся звернула на це увагу, він засміявся та сказав:

— А щож це мені шкодить! Не одяг вищує людину — а його діла!

Щиро, сердечно любив його Сулейман, а часто говорив і своїй любій Хуррем:

— Ібрагім — то мій дух і серце!

Важка була боротьба Роксоляни з Ібрагімом ще й тому, що Ібрагім був оженений із Сулеймановою сестрою.

— А всеж таки я мушу його позбутися! — рішила вкінці Роксоляна. — Не позбудуся його, то він мене знищить. Ждатиму тільки нагоди.

І справді Ібрагім не кидав боротьби проти Роксоляни. Він, коли був у двійку з Сулейма-

ном, отверто докоряв султанові за те, що дає себе водити жінці, а раз навіть зважився просити його, щоб віддалив Роксолянину від себе, бо вона принесе нещастя отоманській державі.

— Вона тебе очарувала великий падишаху! Вона, невольниця якась із низького роду!

Тоді вперше падишах Сулейман розлютився на свого вірного друга та скрикнув на нього:

— Хочеш бути добрий зо мною, то не важся говорити мені щось проти Хуррем! Вона не з низького роду знай це! Посол короля Лехістану, Опалинський, сказав мені, що вона королева сестра¹²⁵).

Сумний вийшов тоді Ібрагім з сераю та сказав собі в дусі:

— Пропащий він уже! Завмирає його лицарський дух в обіймах блідої Хуррем. Вона закрила перед ним обовязки супроти держави. Та я ще не зложу зброї. Зміримо наші сили, триклята чарівнице¹²⁶) Хуррем! Та покищо треба тихо сидіти й ждати нагоди.

І так обидва вороги, Роксоляна й везир Ібрагім, ждали нагоди та нагода не надходила. Однак вони обоє були терпеливі та завзяті.

Зате ж легко позбулася Леся суперниці з гарему — першої жінки султана Еміне, хоч не старалася навіть про це.

Раз, ні з цього ні з того, Еміне накинулася на Лесю лайкою:

— Зраднице! — верещала вона. — Ти якесь там продане мясо¹²⁷), хочеш рівнятися зо мною!

Леся спокійно відповіла їй:

— Не хочу рівнятися з тобою, бо вважаю себе вищою! Чиж маю може рівнятися з твоїм курячим мізком?

Цей спокій Лесі ще більше роздратував Еміне. Вона кинулася на Лесю, вчепилася за неї руками й нігтями подряпала їй лице, розкудовчила та повидирала цілі жмути волосся, хапалася вже й до горла та готова була Лесю задушити.

Саме в цій хвилині ввійшов кізляр-ага Юсуф та сказав до Лесі:

— О, хатун, великий падишах, хай живе вічно, просить тебе до себе!

Леся випростувалася та сказала до Юсуфа:

— Скажи, кізляр-агасі, великому падишахові, що я „продане мясо“ тепер маю вельми непоказний вигляд і коли б я так, як виглядаю тепер, станула перед очима падишаха, то це була б недостойна образа для його величності.

Юсуф відразу зрозумів, що тут зайшло й поспішив до султана передати йому Роксолянину відповідь і сказати, що бачив.

Сулейман сказав:

— Скажи, нехай прийде так, як стоїть!

І Леся пішла.

— Що там між вами є?! — закликав Сулейман гнівно, коли побачив Лесю з подряпанним лицем та розкуйдовченим волоссям.

Леся з плачем оповіла все, як було.

Султан успокоїв її та сказав:

— Іди причепурся та скажи Еміне, що я кличу її.

Леся вийшла й подалася в свої кімнати. Там застала ще Еміне:

— О, хатун — сказала до Еміне Леся й низько поклонила їй. — Великий падишах, хай живе вічно, взиває тебе до себе.

Еміне завважала глум, скритий в Лесиній мові та в надто низькому поклоні й відповіла:

— Думаєш, невільнице, що я боюся? Не боюся, піду! Я перша жінка, з роду князівна й мати престолонаслідника. Піду та скажу всю правду й про жидівку чарівницю Тронгілю й про бабу, що дала тобі передню кісточку з гієненої морди!¹²⁸) Все, все скажу!

— Кажи! — відповіла їй уже спокійно Леся. — Падишах за мудрий, щоб ням віру таким нісенітницям.

Пішла Еміне та відразу до Сулеймана з гнівом:

— Це нечуване й невидане, щоб пади-

шах вище ставив невольницю, як першу жінку з княжого роду й матір престолонаслідника! І ще таку невольницю, що чарами від чарівниць запаморочила твій розум, щоб ти поза нею ніщо не бачив. Ох, я нещасна, краще було мені на світ не родитися! — кричала й плакала разом.

— Успокойся! — перебив їй султан. — Кажу тобі — здержуйся й не роби мені в гаремі буч, ні бешкетів.

— Я її задушу, я її вбю! — кричала Еміне аж посиніла.

А султан спокійно:

— За таке поведення я повинен казати тебе зашити в шкіряний міх і вкинути в Босфор¹²⁹⁾. Та я шаную в тобі матір престолонаслідника. Тому, щоб я тут мав спокій, ти ще сьогодні поїдеш у Маніссу¹³⁰⁾ до Мустафи й житимеш при ньому. Іди та приготовся до відізду!

Еміне впала зімліла. На приказ султана дві невольниці винесли її з кімнати.

Ще цього самого дня повезли Еміне в Маніссу до її сина Мустафи.

Тепер Роксоляна лишилася одинокою панею в гаремі.

— Вже не треба мені боятися Еміне, тепер я перша й одинока жінка падишаха. Ще тільки позбутися Ібрагіма. Та ще довершимо й цього!

10. СПОВІДЬ І СМЕРТЬ РОКСОЛЯНИ.

Прошло ще вісімнацять літ. Що за той час не сталося! Позбулася Роксоляна свого ворога Ібрагіма за поміччю кізляр-аги Юсуфа та свого друга з дитячих років Рустема¹³¹), що був би тепер на її приказ навіть у вогонь пішов. Щоб його ще більше привязати до себе, намовила Леся султана віддати за нього дочку Мигрумаг, що була дуже подібна до Лесі.

Рустем говорив:

— Коли дивлюся на неї — то мов тебе бачу в роках, коли ми разом бавилися. Вона така добра та весела, як ти колись була.

Султан теж полюбив Рустема. Говорив про нього не раз до Лесі:

— Він мовчаливий, суворий й понурий, та за те трудящий і точний у праці.

— А чи ти знаєш, що сказав про нього поет Яхія-бей Дукагін? Він сказав, що Рустем і в небі дістане такий куточок, де йому не доведеться всміхатися — сказала весело Леся, рада, що Сулейман привязався до Рустема.

— Зате-ж Яхія-бей буде в небі сміятися до розпуку, так його Аллах нагородить за його „Шах у гяда“ *) — засміявся Сулейман.

---

*) «Цар і жебрак» — це звісна повість цього письменника.

Леся використала це, що султан полюбив Рустема й веліла Рустемові засівати поволи недовіря до Ібрагіма в душі падишаха. Та кінець Ібрагіма приспішив кізляр-ага Юсуф. Він підслухав розмову Ібрагіма в товмачем французького посла. Товмач був серб, тож обидва вели розмову по словянськи й тому Юсуф міг усе розуміти. Товмач обіцяв Ібрагімові різні користи, коли він прихилить султана зовсім на французький бік. Коли Юсуф сповістив про це Роксоляну, вона зраділа:

— Тепер удасться мені позбутися Ібрагіма раз-на-все! — сказала до Юсуфа. — Добре булоб, як би тобі вдалося роздобути якусь переписку Ібрагіма з французьким королем¹³²). Може там були б докази його зради?

— Я постараюся про це, найясніша зоре падишаха! — відповів Юсуф.

— Як це буде, то дістанеш велику нагороду — обіцяла йому Роксоляна.

Від тієї хвилі Юсуф не мав спокою. Сам боявся братися за діло, але приманив різними обіцянками Ібрагамову невольницю, молоду, гарну жидівочку Гуделе, родом зо Львова, щоб тільки вона доставила йому якісь письма французького посла до Ібрагіма. Жидівочка мала доволі гарну освіту ще з дому й легко могла вишукати потрібні письма. І вона роздобула йому їх. Юсуф зрадів та подумав:

— Тепер, на основі цих письм, можна уложити відповіді Ібрагіма на них.

І покликав до себе знайомого писаря, що вмів вдавати чуже письмо й підписи й дав йому переписати два листи до французького посла, що їх сам уложив на основі послових листів.

По кількох днях приніс Юсуф до Роксоляни листи французького посла й підроблені відповіді на них Ібрагіма. Очевидно не сказав Роксоляні, що це підроблені письма.

Роксоляна негайно передала їх Сулейманові — і Сулейман у гніві післав до Ібрагіма яничарів із чорним шовковим шнурком.

— О, ласкава хатун — говорив Юсуф, коли брав від неї нагороду по Ібрагімовій смерті — тепер тобі ще остає одно: позбутися престолонаслідника Мустафи, щоб на престолі засів твій Селім.

Ця Юсуфува думка, як уперта муха, не давала відтепер спокою султанці Роксоляні:

— Чому Мустафа має бути падишахом, а не мій Селім? Зрештою, я знаю Мустафу. Він жорстокий, як його покійний дід, тож не лишить живими моїх дітей. Вигубить усіх, навіть Джігангіра, хоч тепер дружить із ним.

І щоб не погибли діти Роксоляни, погиб Мустафа. Сам допоміг Роксоляні до своєї загибелі, бо справді за намовою матері, що не

могла простити Сулейманові свого пониження, задумав підготовити повстання проти батька й навіть голосно відгрозивався проти нього.

Пішов і він за Ібрагімом, а престолонаслідником став найстарший син Роксоляни — Селім.

Роксоляна осягнула тепер усе, що бажала.

Та чогось саме тепер не була вдоволена, не була щаслива. Докори сумління, давніше приглушені, тепер обзивалися в неї щораз голосніше, щораз дошкульніше. Спогади з дитячих років ставали тепер перед нею як живі, овіяні дивним чаром. І знову задзвеніла їй у тямці гагілка з гори Єрусалиму під Рогатином. Роксоляна думала:

— Тепер уже я справді, як це дівчатко в гагілці „на золотім кріслі сиджу, червоне яблучко в руках держу“. Червоне, — так, бо закривавлене. Боже, милостивий будь мені грішній! Зробила я багато злого! Може й я зла, та я така не була. Злою зробило мене життя тут у гаремі, лихі дорадники — а найбільше той Юсуф. Він мій злий дух, від перших хвилин у султанському гаремі. А я ж іще сливе дитиною попалася туди. Ти вже, всесильний Боже, покарав мене. Двох синочків найлюбіших покликав до себе, Магомета, що був оком у моїй голові й любимцем Сулеймана. Ох, плакав Сулейман, що ніколи не пла-

Портрет султанки Роксоляни.
(Рисований на основі венецького деревориту)

кав досі, як на угорську рівнину прийшла вістка про його смерть! Та пошанував батько синову смерть добрим ділом: чогиром тисячам християнських бранців дарував волю й побудував величаву мошею. А наймолодший Джігангір, коли побачив неживого Мустафу, свого друга, закликав: „Батьку-звірюко, замість однієї могили матимеш дві!“ — і пробив себе та впав неживий на Мустафине тіло. То була найболючіша кара для мене...

— Небаром погіб і дванацятилітній син Мустафи Ібрагім та я не хотіла його смерти, — згадувала дальше минуле Роксоляна. — Це вже діло самого Юсуфа. Він з якоїсь звірячої жадоби пімсти, не знаю завіщо, очорнив перед Сулейманом малого хлопця й сам зобов'язався виконати засуд, коли султан порішив і внука покарати смертю. Юсуф із султанським засудом поїхав у Брусу, де перебував Ібрагім і там убив його.

— Ти, добрий Боже, лишив мені тільки двох синів Селіма й Баязіда та доньку Мигрумаг. Селім ледащо; воліла б я бачити на престолі Баязіда. Та дарма, Сулейман не виступить проти закону. В нього закон святість — на престолі має засісти найстарший. Він не відступить від цього...

Не день і не два дні снуються такі думки в голові славної й могутньої султанки, що вер-

ховодила падишахом, а через нього цілою державою.

Аж перебив ці важкі думи її син Баязід, тепер намісник Анadolі¹³³).

— Мамо, я не видержу! Чи то справедливе, щоб такий нездара та пянюга, як Селім, був падишахом, а я щоб був йому підчинений і ще й був непевний життя, бо він чигає на мене! — такими словами привитав Баязід матір.

— Він такий, сину, як усі османи!

— Не такий, мамо, бо й падишах Баязід II і Селім I і мій батько вигублювали рідню, та заразом дбали за поширення держави й про її могутність! А мій старший братчик доведе державу Османів до загину. Мамо, я цього не видержу! Ти розумна, мусиш подбати, щоб батько мене назначив престолонаслідником.

— Ні, сину, хоч як батько мене слухає, то я тут програлаб. Твій батько, Баязіде, не зломить закону навіть для мене!

— То я виступлю проти батька! Яничари підуть за мною!

— Підуть за тобою?

— Так і не тільки яничари!

— То хай тобі Аллаг помагає!

— Мамо, але мені треба грошей, багато грошей!

— Дістанеш! Дам тобі, кілька тільки зможу!

І виступив син проти батька, та не встоявся. Програв і втік у Перзію, але й там досягла його могутня батькова правиця. Висланники падишаха вбили його в Персії.

— Щоб Селім мав спокій! — сказав опісля Роксоляні.

Вістка про Баязидову смерть зломила сильну досі Роксоляну. Тепер чорна задума стала її невідступною товаришкою. Вже ніщо не тішило її. Одиною її розрадою була плавба проміж острови Кізіль-Адаляр¹³⁴⁾ на морі Мармара¹³⁴⁾. Любила заїздити туди. Заслонені від вітру були ці острови немов оази¹³⁵⁾ вічної весни. Сливце до грудня цвили там чудові троянди; літом пахли дрібні турецькі ясмінни та доспівали китяжками дрібосенькі червоні овочі суничнього дерева; колисалися верховіття високих пальм і довге, срібliste листя евкаліптів. Султанка Роксоляна часто веліла причалювати до якогось із цих островів, висідала на беріг і там проходжувалася. Раз вийшла так на невеличкий острівець. Бачить, хатина соломкою крита, біля ньої струмок, а над струмком... верби. Лискавкою полинула думка генген далеко... в рідний, забутий Рогатин, на Бабинці. Такий самий струмок, а над ним верби й верболіз. Вона маленька ще бігає над

струмком, не раз малі ноженята миє в ньому... А потім у хаті, в батьковій кімнатці. І пригадується їй одна лекція. Вона переповідає лекцію про Естир. Потім батько оповідає їй про Семіраміду, про її війни, про її будови, про звисні городи.

— Чи я Естир, чи Семіраміда? — думає Роксоляна. — Естир посвятилася для добра свого народу... а я? Я могла багато зробити для рідного народу й рідної країни, а зробила так мало — тільки те, що здержувала Сулеймана від походів на мою рідну землю й спонукувала його раз-ураз, щоб дарував волю невольникам із мого народу. Я вже близка Семіраміди, бо досі тільки за могутністю та славою ганялася... Алеж вона дбала про могутність і велич свого народу, своєї рідної країни, а я... про могутність ворогів моєї землі, завятих ворогів Христа. Боже добрий і справедливий, прости мені, бо я змарнувала таланти, що ти дав мені їх у руки — думала ще, вертаючись у серай.

Від цього дня завжди завертала на цей острівчик. На хату не звертала уваги. Не прийшло їй на думку, хто в ній може жити... Хатина бідна, ні, не бідна, а нужденна. Аж раз вийшла з неї старенька, пригорблена бабуся й низько їй поклонилася.

Султанці здавалося лице бабусі якесь

знайоме, та не могла пригадати собі, коли й де бачила його.

— Хто це? — спиталася в своїх невільниць.

— Це перша жінка падишаха — Еміне, мати Мустафи!

— Ух! Чогож вона мені так низько кланяється?

— Старається про твою ласку, о хатун! Бойться, щоб ти не зробила їй щось лихого...

Султанка Роксоляна вся стряслася, мороз пройшов всім її тілом.

— Вертаємося! — сказала дзвонячи зубами.

Дома казала себе роздягнути й поклялася в постіль. З морозу кинуло її в горячку. Сповістили султана Сулеймана. Прийшов, сів біля її постелі...

— Що тобі, кохана, з чого це?! — питав із тривоگوю в голосі.

— Ніщо, це смерть зголошується по мене — сказала тихим голосом.

Султан післав по лікаря венеціянина¹³⁷). Прийшов лікар, оглянув, похитав головою...

— Вилічи її — сказав султан — я озолочу тебе!

— Що можтиму, зроблю — сказав лікар і просив, щоб покликати ще інших лікарів.

— Зробимо „консилій“¹³⁸) а тоді побачимо! — сказав.

Зійшлося чотирох лікарів, оглядали, обстукували, записали ліки...

Як відійшли, сказала Роксоляна Сулейманові:

— Не допоможуть мені ці лікарі, ні їх ліки! Я тебе попросилаб щось, та боюся, що не зробиш мені цього!

— Люба моя, все зроблю, щоб ти тільки була здорова!

— Все зробиш? Мені треба висповідатися перед священиком віри моїх батьків із моєї рідної країни. Як це не приверне мені здоровля, то принесе бодай полекшу для моєї душі й я спокійніше вмру...

Задумався султан.

— Добре! — сказав по хвилі — велю пошукати священика віри твоїх батьків із твоєї рідної країни.

І післав заптіїв¹³⁸) по Стамбулі, щоб шукали такого священика. Найшовся. Та не заптії привели його, а сам він зголосився.

Султан повів його в гарем:

— Моя жінка недужа. Вона колишня християнка, хоче висповідатися перед священиком віри її батьків — сказав йому султан прибитим голосом. — Ходи за мною!

— Любий мій — сказала Роксоляна до Сулеймана — вийди на короткий час, хай висповідуюся.

Слухняно, мов дитина, вийшов Сулейман тихо з похиленою головою.

А Роксоляна сповідалася довго, довго...

— Отче, чи простить мені Бог?..

— Бог, милосердний Отець, прощає й найбільшим грішникам, коли щиро каються! — говорив священник, а голос у нього дрижав. — Багато ти завинила, багато нагрішила, хоч не в усьому твоя вина...

— В усьому, отче, в усьому! Я вже тепер знаю, бо Господь дав людині розум і вільну волю. Від мене залежало виявити сильну волю, коли я вже прийшла до повного розуму! А я піддалася лихим підшептам, я майже виреклася своєї віри, свого народу, потурчилась, побісурменилась для лакімства нещасного. Дальше не могла вже говорити, впала знесилена на подушки. Чернець-священник припав до подушок:

— Лесю, сестричко! Я... ти мене не тямиш — я твій брат Павлик!

Леся зірвалася з подушок:

— Ти, ти Павлик, той маленький Павлик... чотири рочки... — говорила та знову впала на подушки.

— Сестричко успокойся, тобі треба спокою.

— Ні, ні, говори, як ти тут в Стамбулі з'явився? Що в Рогатині чувати?

І брат оповідав сестрі: як він довідався про неї від посла Опалинського, що вмисне приїздив у Рогатин і допитувався за родиною Лісовських. Від нього Павлик довідався, що його сестра жінка султана Сулеймана, бісурмена. Це його боліло й він лишив парохію своєму синові, а сам поїхав у Туреччину. Думав: „Або наверну сестру назад на правдиву віру, або... або вбю її“, хоч я священник... Тепер моїм старанням буде повернути тебе Христові...

Леся на те не сказала ніщо. Потім просила, щоб покликали Сулеймана.

— Сулеймане, цей священник то мій рідний брат. Бачиш, який Бог добрий для мене!

Султан глянув на черця: він був зовсім подібний до Роксоляни, тільки довга, русява борода змінила його трохи.

— Приходи до сестри щоденно — сказав султан зломаним голосом — може це її врятує...

— Так, може це її врятує — сказав і брат Роксоляни.

Тільки він думав про інший рятунок, як Сулейман — не про рятунок тіла, а про рятунок душі.

Приходив о. Павло до недужої сестри й оповідав про покійних батька й неньку, про своїх дітей, про Рогатин та про те, що тепер діється на рідній Україні.

— Тепер уже не те, що колись було! Вже наші землі не такі безборонні, як були досі. Відроджується давня лицарська слава з княжих часів; на українських степах твориться своє рідне військо, що боронить українські землі перед набігом татар.

— Щось чула я від кримського хана. Він жалувався мені, що якийсь Дашкович не дає йому спокою.

— Остап Дашкович¹⁴⁰⁾ уже помер. Тепер князь Дмитро Вишневецький¹⁴¹⁾ зорганізував козацтво й за Дніпровими порогами на острові Хортиці побудував фортецю — Запорізьку Січ та поселив там козаків. Так сестро, тепер ми вже не безборонні, є в нас своє військо! Як наше військо зросте в силу, то оборонимося проти кожного ворога! — говорив о. Павло з запалом.

Одного дня сказала Леся:

— Брате, я вмру, я знаю це! Вмру й мене поховають тут у чужій землі. Якби ти подбав про рідну землю й як я вмру поклав мені її на груди.

— Маю, Лесю, землю з могил батька й ненечки нашої; я взяв її з собою, бо думав, що може мені прийдеться згинути на чужині...

— Дай мені її дрібку, дай!

— Дам, сказав о. Павло — дам! — І зняв з шиї вузлик, висипав із нього трохи землі.

Узяв платок і завинув у нього землю. Леся взяла цей вузлик собі під голову.

— Як умру, то не забудь дати мені її на груди.

А він питався в неї:

— Лесю, чи ти виреклася Христа?

— Ні, Павлику! Можеб і до цього були довели лихі дорадники, та Сулейман не вимагав цього від мене. Я християнка, тільки перед його народом виступала як музулманка, головно від тоді, як мій Селім став престолонаслідником! Щоб турецький нарід не підозрівав мене, що я християнка, я будувала величаві мошеї, брала участь у магометанських богослуженнях, давала дари на турецькі святині, але давала й на християнські... Я й собі вибудувала тюрбе¹⁴²⁾ й лежатиму там, як мослемка. Це я зробила для мого сина Селіма. Інакше не мігби він стати падишахом. Та я тепер не дбаю, бо матиму на грудях посвячену рідну землю з могилок батька й неньки.

Брат Роксоляни затулив лице в долоні й думав, а потім говорив:

— Ти маєш багато на виправдання. Малою дитиною — мов ту билинку — пересадила тебе доля на чужий ґрунт і ще в таке добро... Це зломить і найсильнішого нераз...

— Ні, Павлику, це не виправдує. Знаєш, я мала невольницю українку. Вона співала мені

наших пісень. Одну пригадую: „Попалася жінка в ясир татарам і при поділі дісталася тарині, що мав за жінку її дочку. Коли мати пізнала дочку, дочка просила, щоб мати скинула невільницький латаний одяг і житиме при них у добрі. Та мати відповіла:

»Ліпші мої вбогі лати,
Як дорогі твої шати,
Я не хочу панувати,
Піду в свій край загибати«.

Кілько вища від мене ця бідна мати! Павлику, я тяжко згрішила, бо дала лихий примір іншим бранкам із України. Я каюся тепер, та вже запізно!

— Каятися, жалувати за гріхи, сестро, ніколи не запізно! — відповів їй брат. — Коли щиро каєшся, милосердний Господь простить тобі.

Ще чотири дні жила султанка Роксоляна. Увесь цей час Сулейман не відступав від її постелі, сидів день й ніч ураз із її братом.

Померла тихо в соняшний жовтневий ранок 1558 р. по Хр. а Магометанової геджри 965 р. тоді, як над її рідним Рогатином снувало білі нитки „бабине літо“.

А як умерла, обидва — брат і султанчоловік — замкнули їй очі на вічний сон. Павлик, за згодою султана, завісив їй на груди вузлик із рідною землею, а потім попрощався з султаном:

— Нема в мене сил бути на її похоронах, вертаюся негайно в Рогатин...

Султан не зрозумів його: думав, що він не чується на силах бути на похоронах сестри, яку так несподівано віднайшов й так скоро втратив. Не здогадувався, що він не може глядіти, що її хоронять, як магометанку, імами й хатіби¹⁴³). Попрощався Сулейман із ним та дав йому всяку поміч, щоб безпечно вернувся в рідну землю.

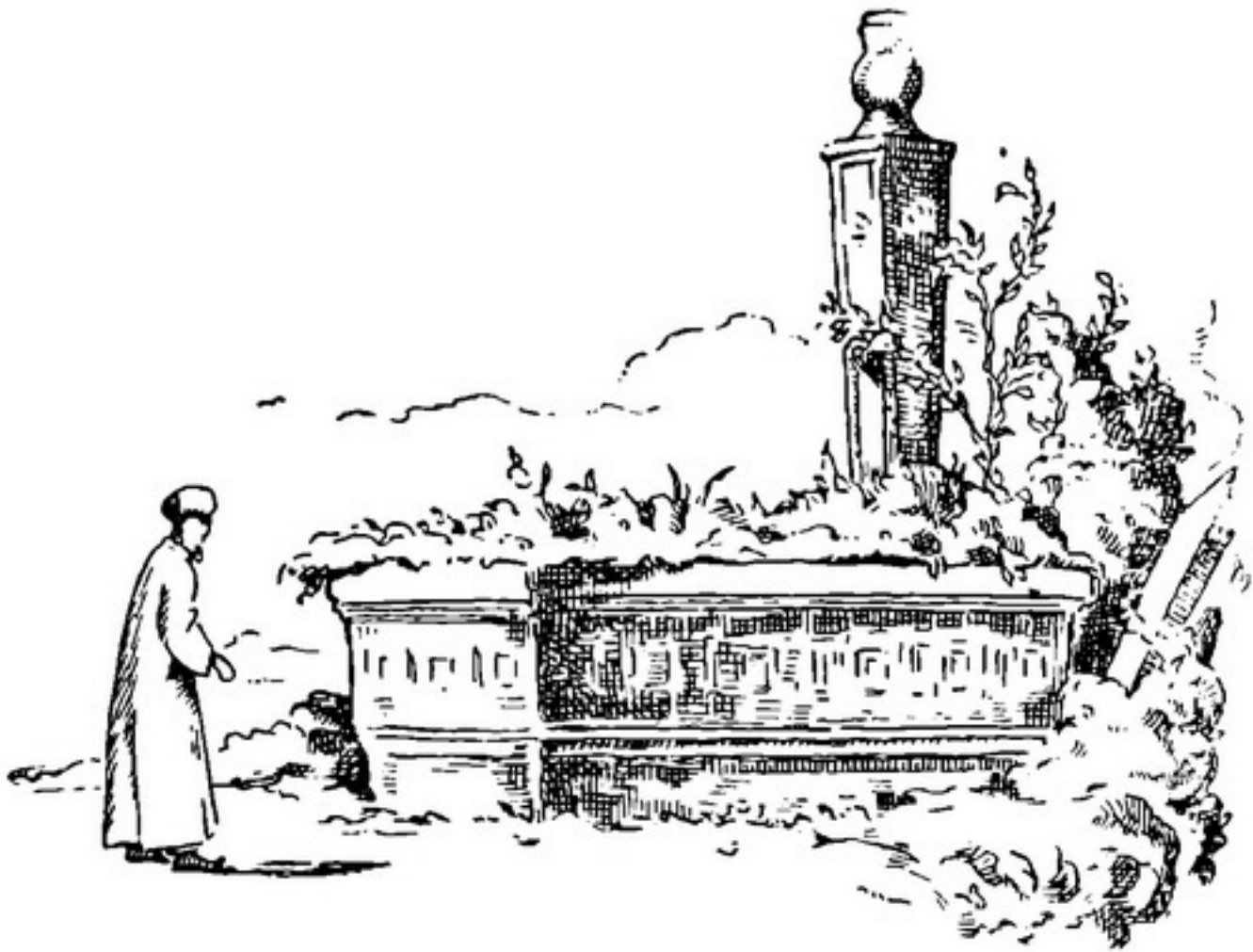
Величаві похорони справив Сулейман улюбленій та обожаній дружині. Поховав її в тюрбе на Аврет-базарі, що його Роксоляна сама собі збудувала ще за життя, побіч величавого тюрбе, яке приготував для себе.

Стоять обидва тюрбе ненарушені до сьогодні та усім, хто їх оглядає та подивляє славу султана Сулеймана, володаря величезної держави, голосять і пригадують його славні діла й говорять теж про силу султанки Хуррем-Роксоляни-Олександри Лісовської, дочки священника з Рогатина — що вміла кермувати по своїй волі цим могутнім володарем, перед яким дрижав увесь тодішний світ.

Говорять про її незвичайний вплив, про її розум та zarazом і немов каже сама Роксоляна зпід могили, покритої фаянсовими, квітчастими плитками, всім українкам та українцям:

— Не йдіть моїми слідами! Будьте сильні в доброму, а зо злом боріться! На те дав Всевишній людині розум і силу волі, щоб уміла встоятися проти зла.

ПОЯСНЕННЯ:

1) **Гора „Єрусалим“** — так зветься й досі гора в Рогатині, на якій стоїть хрест із написом, що на цьому місці був престіл церкви св. Миколая. Теперішня церква стоїть під горою. Біля теперішньої церкви показують місце, де мав стояти парохіальний дім, в якому родилася Олександра Лісовська (Роксоляна). На горі »Єрусалим« ще й тепер виводять дівчата на Великдень гагілки.

2) **Кадило** — це живиця з дерев кількох родів *Bosswellia*, кадильного дерева, що росте в підрівниковій Азії й Африці. Замість кадила вживають у нас бідніші церкви ягідок ялівцю (*Juniperus communis*) змішаного з живицею, що росте в наших Карпатах.

3) **Вірмени** — індогерманський нарід, живе в Вірменії. В Галичину зайшли вірмени вперше за князя Льва Даниловича. Вони добрі купці й за Польщі в їх руках була торгівля з Туреччиною й іншими східними державами.

4) **Бабинці** — передмістя Рогатина; тепер є Бабинці горішні й долішні. Церква св. Миколая — на Бабинцях горішних.

5) **Традиція** — устне передання про якусь давню подію; родинна традиція, пам'ять про події в родині в давніх часах, що устно переходила з покоління в покоління.

6) **Король Данило** — син кн. Романа Мстиславича. Про князя Данила читай в »Історії України для дітей« ч. II. вид. »Світ Дитини«.

7) **Клобук** — чернеча шапка.

8) **Патерця** — палиця монастирських достойників.

9) **Учительне Євангеліє** — євангеліє з поясненнями та відповідними науками.

10) **Полуустав** — рід кириличного письма; є письмо »устав« і »полуустав«.

11) **Мініатури** — гарні, барвні образочки, що ними прикрашували писані книжки.

12) **Мурована церква Преч. Д. Марії** — при рогатинському ринку стоїть і досі; колись була монастирська, тепер парохіальна.

13) **Грядка** — листва над постіллю, що до неї в потреб

чіпляють заслону, а так перевішують через неї всяку верхню одягу.

¹⁴⁾ **Панцивняник** — селянин, що мусів робити безплатно на панському полі.

¹⁵⁾ **Асирія** — в давнину країна й держава в Азії над середнім Тигром. Перші початки держави біля 2500 до Хр.

¹⁶⁾ **Семіраміс** — мітична цариця Асирії, що панувала по смерті теж мітичного царя Нінуса.

¹⁷⁾ **Бактра** — столиця Бактрії над рікою давно: Оксусом, а тепер Аму-Дарією в Азії.

¹⁸⁾ **Вавилон** — старинна столиця Вавилонії, славна вавилонською вежею (відомою теж із Біблії), королівськими замками й висячими городами.

¹⁹⁾ **Звисні городи** — городи піддержувані стовпами, будовані терасами. Такі городи приписували старинні історики й письменники Семіраміді, а потім Навуходносорові. Ці городи зачисляли до «семи чудес світа».

²⁰⁾ **Гагілки** (гаївки, галагілки) — дівочькі ігри зо співами. Гагілки виводили дівчата в поганських часах на весну; на Подніпрянщині ще й досі звать гагілки: веснянками. Тепер виводять їх головню на Великдень.

²¹⁾ **Старе Село** — село в бобрецькому повіті при залізничному шляху між Львовом і Ходоровом.

²²⁾ **Богдан III** (1504-1517) господар (князь) Молдавії, син Степана В. (що панував 1457-1504). І батько й син бажали прилучити до Молдавії галицьке Покуття. Галицькі українці сприяли їм, бо молдавани були православні й стояли під сильним впливом української культури. Навіть урядові акти списувано там в українській мові. Там жило в Молдавії багато українців — головню на Буковині.

²³⁾ **Власвета** — дочка Жигмонта I Старого Ягайловича (1506-1548) спершу литовсько-руського князя, а потім і короля Польщі.

²⁴⁾ **Камянець** — тепер Камянець Подільський, старий город іще з княжих часів.

²⁵⁾ **Галич** — був тоді сильною твердинею, мав мурований замок (останки його стоять досі) й мури довкола міста.

²⁶⁾ **Визавка** — це випад відділу обляжених на військо, що облягає твердиню чи город.

²⁷⁾ **Молдавани** — жителі Молдавії, північної частини Румунії (колись частина римської провінції Дакії). Від 1350 - 1859 Молдавія була самостійною державою, що правда від 1511 під зверхництвом Туреччини. Від 1859 р. Молдавія з Волощиною тво-

рять одну державу — Румунію. Володарі Молдавії мали титул господарів.

²⁸⁾ **Чернівці** — головне місто Буковини, гляди ще пояснення ч. 22.

²⁹⁾ **Ходецькі** — За українських князів був Рогатин власністю родини Рогатинських. За участь у повстанні Свидригайла Ягайло відібрав Богданові Рогатинському Рогатин із прилежними селами й передав Волчкові Прислужицеві; та вже його синові Івашкові відібрав Рогатин і в 1433 р. переходить Рогатин, як застав за позичені королеві 200 гривень срібла, в руки Миколи з Ходча, родом з Великопольщі. В часі нашого оповідання жили в Рогатині два брати Ходецькі — Рафаїл і Петро, а третій Отто був галицьким старостою

³⁰⁾ **Кагал** — жидівська релігійно-громадська рада.

³¹⁾ **Рабін** — жидівський духовний учитель віри, книжник і проповідник.

³²⁾ **Львівські ворота** — Старий Рогатин мав трое міських воріт: львівські, краківські й галицькі. Назва, як скрізь, так і тут від шляхів, що вели до Львова, Кракова й Галича.

³³⁾ **Каштелян** — начальник замку (від латинського: castellum — замок).

³⁴⁾ **Драб** — міський поліціант.

³⁵⁾ **Лавники** — міські судді при магістраті.

³⁶⁾ **Бургомістер** — бурмістр, посадник міста; **райці** — радні міста

³⁷⁾ **Герб Рогатина** — виснутий з назви Рогатин, наданий Рогатинові вже пізніше: ріг оленя й латинська буква **R**. Хоч в теж переказ, що цей герб надав містови Ярослав Осмомисл.

³⁸⁾ **Почот** — дружина володаря, чи іншої визначної особи.

³⁹⁾ **Орадія** — лат. oratio — промова.

⁴⁰⁾ **Гарач** — по турецьки: харадж, це був податок із турецьких християн та з жидів від голови. Та в звичайній мові називали гарачем всякі оплати.

⁴¹⁾ **Підземна кавамата** — зберіглася ще й досі.

⁴²⁾ **Церква св. Духа** — найстарша церква в Рогатині; початок її сягає часів князя Ярослава Осмомисла. Збудована в готицькому стилі з дерева. В церкві славний старинний іконостас.

⁴³⁾ **Величезний став** — цього ставу вже нема, є тільки ставище біля Гнилої Липи.

⁴⁴⁾ **Маж** — великий віз; пізніше їздили мажами наші чумаки в Крим по сіль і рибу.

⁴⁵⁾ **Залуже** — село біля Рогатина.

⁴⁶⁾ **Кучук Кайварджі й Шумля** — місцевости в Болгарії.

⁴⁷⁾ **Собаки в Царгороді** — ще й досі в Царгороді по бічних вулицях повно бездомних собак.

⁴⁸⁾ **Аврет-базар** — жіночий базар; базар, де продавали невольниць.

⁴⁹⁾ Це по сербськи, значить: Батьку, прошу, купи це мале, біляве дівчатко. Бавитисьму разом із ним.

⁵⁰⁾ **Сербська мова** була тоді в Царгороді третя по арабській і турецькій, а грецька була четверта. Сербською мовою говорили яничари й сам султан розумів по словянськи. Тому європейські володарі, передусім австрійські, посилали як послів у Царгород таких, що знали якусь словянську мову.

⁵¹⁾ **Пястри** — турецькі гроші; 1 пястер = 36 сотиків.

⁵²⁾ Це по сербськи, значить: Відкіля ти, дівчино?

⁵³⁾ Теж по сербськи, значить: Яке твоє ймення?

⁵⁴⁾ — Жаль тобі за батьком і ненькою?

⁵⁵⁾ **Баязід Святий** — султан, дід Сулеймана, панував 1481-1512 р. Був вельми побожний. Його скинули з престолу яничари, а потім отруїв син — Селім Грізний.

⁵⁶⁾ **Мехмет** — Магомет турецькою вимовою.

⁵⁷⁾ **Росса** — златинщена назва: русинка (українка).

⁵⁸⁾ **Хуррем** — радісна, весела.

⁵⁹⁾ **Вірменія** — країна між Каспійським і Чорним Морем.

⁶⁰⁾ **Геджра Магомета** — втеча Магомета з Мекки до Медини 15. липня 622 по Хр. — 877 р., г. М. це: 1472 рік по Хр.

⁶¹⁾ (по серб.) »Чого ти сумна?»

⁶²⁾ Я не сумна, я тільки задумалася.

⁶³⁾ **Гарем** — кімнати в магометань призначені для жінок.

⁶⁴⁾ **Кізяр-ага, або кізяр-агасі** — сторож гарему, начальник служби в гаремі — Юсуф, Йосип, Осип.

⁶⁵⁾ **Діргема** — давня турецька вага. 400 діргем 1 окка, а окка це 1284 кг., отже 1 діргема 3·21 кг.

⁶⁶⁾ **„Ілк багар гілі гібі“** — »як рожа весною«.

⁶⁷⁾ **Селім** — султан, батько Сулеймана Пишного-Законодавця (1512-1520). Був дуже жорстокий.

⁶⁸⁾ **Сайга** — порода дикої степової кози.

⁶⁹⁾ **Калим** — оплата за молоду, яку молодий давав батькові молоді.

⁷⁰⁾ **Чорний шовковий шнурок** — послав султан тому, кого призначив на смерть. Коли засуджений не мав відваги сам задушитися, душили його висланники падишаха.

⁷¹⁾ Значить: Нема Бога, тільки Бог. А Магмет пророк Аллагів.

⁷²⁾ **Черкески** — черкеси, нарід на Кавказі. Черкеські дівчата славні незвичайною красою та скоро старіються.

⁷³⁾ **Золотий Ріг** — пристань у Царгороді.

⁷⁴⁾ **Крлеве** — льокальний, замість: королеве.

⁷⁵⁾ **Сорбет** — шербет (арабське: напитек) лімонада.

⁷⁶⁾ **Хатун** — пані.

⁷⁷⁾ **Лехістан** — по турецьки: Польща, польська держава.

⁷⁸⁾ **Русь** — тут руське воєводство, себто Східна Галичина.

⁷⁹⁾ **Німий** — точніше: безязикий (по тур.: «дільсіз») паж у сераю. Йому не вільно було говорити. Відповідати й порозуміватися міг тільки вивченими рухами рук. Стояв на варті коло дверей султанової кімнати.

⁸⁰⁾ Коли султан заговорив до якоїсь із невольниць приязно, то зараз приділювали їй окрему кімнату; відтоді вже вона не служувала ні султановим жінкам, ні одаліскам гарему. На одалісок вибирали з поміж невольниць найкращі дівчата. Їх вчили всяких танків, співати гарних пісень та гри на деяких музичних інструментах.

⁸¹⁾ **Родос** — острів на Егейському морі, 20 км. від бережжя Малої Азії. В рр. 1309-1522 був там осідок лицарського ордену Йоаннітів.

⁸²⁾ **Орден Йоаннітів** — духовний лицарський орден (закон), якого члени ділилися на воєнних лицарів, священників й братчиків-послужників до доглядання недужих. Спершу були вони в Єрусалимі, а пізніше в інших місцевостях. В р. 1309 на острові Родосі. По здобутті Родосу 1522 р. Сулейманом, надав їм цар Карло V. 1530 р. острів Мальту, де вдержалися до 1798 р. Тепер цей орден в Римі, та вже тільки для догляду недужих.

⁸³⁾ **Мекка** — головне місто королівства Геджасу в Арабії. В місті є святиня Кааби з чорним каменем, найбільша святість магометан. Кожен магометанин повинен бодай раз у житті відбути прощу до Мекки.

⁸⁴⁾ **Адріанопіль** — місто в Тракії над рікою Маріцею.

⁸⁵⁾ 22. вересня.

⁸⁶⁾ **Ферік-паша** — генерал дивізії.

⁸⁷⁾ **Аллаг-Акбар** — Бог Всесильний.

⁸⁸⁾ **Падишах** — великий володар, цар царів.

⁸⁹⁾ **Хайр-Еддія Рудобородий** — володар Альжиру, підчинений турецькому султанові, був спершу морським розбишакою.

⁹⁰⁾ **Беглербег** — намісник турецького султана.

⁹¹⁾ **Альжир** — країна на північному побережжі Африки.

⁹²⁾ **Людвик II** — (1515 - 1526), король Угорщини з роду чеських Ягайлонів. Погиб у битві з Сулейманом I, 1526 під містом Могачем.

⁹³⁾ **Сулейман, султан двох частин: Дому спасення й це-**

ремоги — це повний титул султана. Два святі місця: це Мекка й Медина; три столиці: Царгород, Адріанопіль і Брусса; могутне — Каїро; прегарний як рай — Дамаск; Дім Джігаду — Београд (Білгород), Дім Спасення й Перемоги — Багдад.

⁹⁴⁾ **Сулейман говорить по сербськи.** — В Туреччині в XV. і XVI. ст. сербська мова була в сераї й у Царгороді третя по арабській і турецькій. По сербськи говорили яничари; султан Сулейман розумів по сербськи, а через те й інші словянські мови. Співці співали в Царгороді по сербськи пісні про перемоги султанів. Грецька мова була в Царгороді четверта зряду.

⁹⁵⁾ **Білгород** — по сербськи Београд, тепер столиця Югославії.

⁹⁶⁾ **Лікоть** — локоть, міра довжини різних величин у різних країнах.

⁹⁷⁾ **Великий майстер** — начальник Йоаннітів.

⁹⁸⁾ **Закаптурений** — голова й лице накрите каптуром, щоб не пізнати хто це.

⁹⁹⁾ **Великий канцлер** — міністер.

¹⁰⁰⁾ **Несараг** — християнин.

¹⁰¹⁾ **Багдад** — місто над рікою Тигром у Мезопотамії в Азії, тепер англійське (від 1919 р.).

¹⁰²⁾ **Ліричні поезії** — твори, де поет висказує свої почування та вражіння.

¹⁰³⁾ „**Мугіббі**“ — збірка ліричних поезій султана Сулеймана Пишного.

¹⁰⁴⁾ **Перський валів** — частина Індійського океану й Арабського моря між Арабією й Персією.

¹⁰⁵⁾ **Гібральтарська протока** лучить Середземне море з Атлантийським океаном.

¹⁰⁶⁾ **Будапешт** столиця Угорщини, лежить над Дунаєм.

¹⁰⁷⁾ **Ніль** — ріка в Єгипті, в Африці.

¹⁰⁸⁾ **Диспута** — (від латинського: disputatio) боротьба словами, словна суперечка, звичайно — наукові спори: одні вчені боронять якогось погляду, а інші це збивають.

¹⁰⁹⁾ **Фузулій Багдадський** — курд з Азербейджану, автор поеми »Меджуна та Лейли«, щось ніби Шекспірова трагедія »Ромео та Джулієта«, помер 1562 р.

¹¹⁰⁾ **Яхія-бей Дукагін** — епічний поет (1495-1565), автор поеми »Шах у Гяда« (»Шах і дід« (прошак).

¹¹¹⁾ **Затій** — ліричний поет (1471 - 1546) часом присвоював собі вірші молодих ще не вславлених авторів.

¹¹²⁾ **Хіялій** — (помер 1557) лірик, належав до тісного гуртка султана Сулеймана.

¹¹³⁾ **Лятифій Кастамунський** — (1546) історик турецького письменства.

¹¹⁴⁾ **Кадій Джемалій** — (помер 1550) турецький історик.

¹¹⁵⁾ **Диван** — спершу реєстр (спис), потім архів (збірка старинностей); пізніше: турецька державна рада; далі збірник ліричних поезій; також рід софи.

¹¹⁶⁾ **Наргіля** — водна турецька люлька, в якій тютюневий дим, заки дістанеться до довгого шлявху, з якого курець курить, переходить крізь воду.

¹¹⁷⁾ **Американське зілля** — тютюн привезено з Америки. В часах Сулеймана й Роксоляни тютюн щойно лише тоді приймався в Європі.

¹¹⁸⁾ **Бакій** — (1527-1600) цар турецького письменства, найславніший поет золотого XVI ст. По смерті Хіялія належав і він до султанського гуртка поетів. Муезін — турецький священник.

¹¹⁹⁾ По турецьки (докладніш по арабсько-турецьки) це звучить: «Гил далина билбил конмуш». Турки визначаються великою чемністю, тому навіть, коли звертає комусь увагу на щось, старається висказати це якнайніжніше.

¹²⁰⁾ **Абу-Сууд** — (1492-1574) потурчений курд, головний працівник при обробленні «Канун-намег» («Книги законів»), що її видав ще султан Магомет II Завойовник (1451-1484) а за Сулеймана I «Законодавця» цю «Канун-намег» змінено та доповнено.

¹²¹⁾ **Сулейман Пишний і Роксоляна** будували дуже багато мечетів та інших величавих будівель не тільки в Царгороді, а й по інших містах своєї держави.

¹²²⁾ **Жак краківської Академії** — краківську Академію, себто університет (високу школу) заснував Казимир В. 1364 р. Жак (з чеського) — учень,

¹²³⁾ **Роксолянія** — роксолянами називали в давнину сарматський пастуший нарід, що жив між Доном і Дніпром; від народу й ці землі називали Роксолянією, а пізніше й усі українські землі називали по латині Роксолянією, а українців роксолянами. Польський поет Себастьян Кльонович (1545-1602) назвав свою поему про Галичину, Волинь й Поділля: „Roxolania“. Імя Олександри Лсовської: Роксоляна, взяте з тієї назви та значить: жінка з Руси.

¹²⁴⁾ **Везір** — міністер. Великий везір — голова, президент міністрів.

¹²⁵⁾ Султан Сулейман писав у письмі до короля Жигмонта, яке віз Опалинський: «Твій Опалинський скаже Тобі, в якому щасті бачив сестру Твою, а мою жінку». Мабуть Опалинський, щоб скріпити вплив Роксоляни, яку зєднав для Жигмонта, ска-

зав султанові, що вона Жигмонтова сестра, а може й сама Роксоляна говорила так, щоб могла лекше поборювати першу жінку Сулеймана, черкеску.

¹²⁶⁾ Яничари та простий нарід; уважали Роксоляну чарівницею, що чарами запанувала над султаном і тому ненавиділи її.

¹²⁷⁾ **Продане м'ясо** — невольниця, куплена за гроші.

¹²⁸⁾ **Кісточка з гієниної морди** — турки й інші східні народи вірили, що така кісточка дуже добрий любовний талісман (предмет, про який вірять, що має чародійну силу).

¹²⁹⁾ **Защита в шкіряний міх** — за провини карали невольників і невольниць у сераю так, що їх живцем зашивали в міх та кидали в море. Часом ще давали в мішок і kota. Кіт у страху драпав нещасній лице, заки обов не втопилися.

¹³⁰⁾ **Манісса** — (старинна Магнезія) місто в Малій Азії.

¹³¹⁾ **Рустем-паша** — був великим везиром 1541-1561. Він мав за жінку дочку Сулеймана й Роксоляни, Мигрумаг. Сучасники описують його як людину гордовиту та заразом слухняного прихильника Роксоляни. Мав він бути понурий і ніколи навіть не всміхався.

¹³²⁾ **Французьким королем** був тоді Франц I (1515-1547). Він разом з турками воював з іншими християнськими державами в Європі.

¹³³⁾ **Анадолі** — Анатолія, півострів Мала Азія.

¹³⁴⁾ **Острови Кізіль-Адаляр** — «Княжі острови», дев'ять островів на морі Мармара.

¹³⁵⁾ **Море Мармара** — старинне Пропонтіс, частина Середземного моря між Малою Азією та Балканським півостровом.

¹³⁶⁾ **Оази** — місця на пустині, де є джерело води й дерева.

¹³⁷⁾ **Венеціяни** — родом із міста Венеції в Італії, що тоді було самостійною республікою.

¹³⁸⁾ **«Консілій»** — (лат. consilium, нарада) в дуже небезпечних недугах лікарі сходяться на нараду, або коли один лікар не може напевно означити недуги, радигь над недугою більше лікарів і це зветься «консілій».

¹³⁹⁾ **Заптії** — турецька жандармерія (поліція).

¹⁴⁰⁾ Про Остапа Дашковича читай в оповіданні тогож автора: «Три побратими» — вид. «Світа Дитини».

¹⁴¹⁾ Князь Дмитро Вишневецький, основник Запоріжської Січі, яку заснував на острові Хортиці на Дніпрі, за порогами. Про нього буде оповідання п. н.: «Козак Байда».

¹⁴²⁾ **Тюрбе** — музулманський гробовець. Султан Сулейман лежить у величавому тюрбе. Трицять п'ять стовпів підпирає баню, прикрашену золотими арабесками (фантастичні малюнки на

стінах цвітів, галузок і збірят). Грїб виложений мармором і порфіром, а стїни камінковими (фаянсовими) плитками, мальованими в квіти, а турбан із білого мармору вказує, де лежить голова падишаха. Тюрбе Роксоляни менше й не таке величаве, тільки грїб виложений такими самими плитками. Обидва тюрбе зацілили до наших часів. Зацілили й інші величаві будівлі Сулеймана та Роксоляни, а між ними найвеличавіша: мечет Сулейманів, другий по св. Софії.

¹⁴⁸⁾ **Імами й хатїби** — імами: магометанські духовники, що завідують мечетами, читають спільні молитви; хатїби — духовники, що проводять богослуженнями, читають молитви й виголошують хутби (проповіді).

КІНЦЕВА ЗАВВАГА.

Історичне оповідання чи повість — не історія й не мусить держатися вірно історичних подій та й історичні особи не мусять бути так представлені, якими вони були в дійсности. Однак я старався держатися по можности історичної правди, щоб молоді читачки й читачі могли з оповідання вчитися й історії. Головним джерелом моїм була »Історія Туреччини«, акад. Агатангела Кримського; а дальше — Шепнера: »Charakterbilder aus der Weltgeschichte«; В. Мельцер-Рутковської: »Sultan i niewolnica«; замітки до польської поеми: »Porówna z Rohatyna«; powiastka wierszem przez wydawcę, поміщеній в »Słowianin-i«, річник II 1838; також д-ра Осипа Назарука: »Українська Султанка Роксоляна«, видання »Стрільця« Камінець і замітки до його ж повісти п. н.: »Роксоляна«; Felix o. Luschan: »Völker und Rassen«; Paul R. Krause »Die Türkei« та рукописна хроніка Церкви Преч. Діви в Рогатині, написана сеніором церковного Братства при тій церкві, Дмитром Біленьким та інші.

А. Л.

КАТАЛОГ «ДІТОЧОЇ БІБЛІОТЕКИ».

Найновіші видання:

	Сотиків
140. Михайло Таранько: «ДИТЯЧІ ЗАБАВИ»	—
141. Ганс Хр. Андресен: Чародій-Піскосій	25
142. Любомир Селянський: Про телеграфи і телефони	75
143. Франц Коковський: В ніч під св. Миколая	20
144. Олена Цегельська: Оповідання	—
145. Олег Підгірний: Серед цвітучого чаю	30
146. Антін Лотоцький: ІСТОРИЧНІ ОПОВІДАННЯ	60
147. Богдан Лепкий: Казка про Ксеню	70
148. Михайло Середа: Петрусь Шкода	70
149. Антін Лотоцький: Перша проща	60
150. Іванна Блажкевич: Оповідання	—
151. Я. Вільшенко: З Колядою (Вертеп)	40
152. Франц Коковський За Україну	70
153. В. Полянський: Дядько Тарас	50
154. Антін Лотоцький: Три побратими	60
155. Я. Вільшенко: Мандрівки Мишки-Гризикнижки	1·20
156. А. Лотоцький і Ю. Шкрумеляк: Цікаві оповідання	60
157. М. Магир: Казка про золоту рибку	30
158. Володимир Хронович: Іванків день	60
159. Т. Дончак: Дивна переміна	25
160. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ — (Часть I.)	40
161. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ — (Часть II.)	40
162. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ — (Часть III.)	80
163. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ — (Часть IV.)	80
164. Олег Підгірський: Від крем'яниці до рушниці	50
165. Роман Завадович: На дворі царя Гороха	60
166. Антін Лотоцький: На світанку	60
167. Д. Гриневич-Витанович: В Царстві Краплини Води	30
168. Франц Коковський: Слідами забутих предків	75
169. Михайло Таранько: Малий Бандурист	50
170. Антін Лотоцький: Руслан і Либедь	60
171. Олесь Чмелик: Богданчик-Пустунчик	40
172. Антін Лотоцький: Кирило Кожум'яка	60
173. Михайло Середа: Рисеві пригоди	50
174. Вол. Хронович: Гостина св. Миколая	20
175. Михайло Приймак: У нуждарів	80
176. Франц Коковський: Наші соколята	60
177. Антін Лотоцький: Роксоляна	1·00
178. Едвард Жарський: Від Ікара до Ліндберґа	60
179. Роман Завадович: Живий страхопуд	60
180. Петро Мерчук: Розрита могила	20
181. Ярослав Вільшенко: Перша кривда	30

Дальші книжечки в друку.

35

2-50

1066-4

« DITOCZA BIBLIOTEKA »
Lwów, Zimorowicza, 3.

РЛ

№

4189

„СВІТ ДИТИНИ“

ілюстрований журнал для дітей.

Виходить від 1919 року під редакцією

Михайла Таранька.

На зміст кожного числа складаються:
байки, казки, оповідання, сміховинки,
забави, іграшки, пісні та різноманітні
загадки.

Велика скількість образків.

Заряди Шкіл, Виділи Читалень і Кооператив
в цілм краю нехай безумовно передплачують цей
дитячий орган, щоби в той спосіб допомогти Ви-
давництву до побільшення обему і змісту цього
журналика та до його загального поширення. Ради
шк. місцеві повинні обовязково передплачувати
„СВІТ ДИТИНИ“ для шкіл по всіх наших селах

Умови передплати:

На цілий рік у краю	5 зол.
Для Чехо-Словаччини	25 К.ч.
Для Румунії	150 леїв.
Для Америки й Канади	1 дол.

Поодиноке число коштує 50 сот.

Замовлення слати на адресу:

Видавництво „СВІТ ДИТИНИ“

ЛВВІВ, ул. Зіморовича ч. 3.

кал. с. р.